ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»

БРОВАРСЬКИЙ КОЛЕДЖ

Циклова комісія загальних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор
_____ Н.А. Сніжко
« 29 » серпня 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА З ДИСЦИПЛІНИ

Історія України

(шифр і назва навчальної дисципліни)

освітня програма **Право, Комп'ютернаінженерія**
(назва освітньої програми)

освітнього рівня **Фаховий молодший бакалавр**
(назва освітнього рівня)

галузь знань **08 «Право», 12 «Інфомаційні технології»**
(шифр і назва галузі знань)

Спеціальність(ності) **081 «Право», 123 «Комп'ютерна інженерія»**
(шифр і назва спеціальності(тей))

Спеціалізація(ї)_____
(назва спеціалізації)

Обсяг, кредитів: **0**

Форма підсумкового контролю: **Атестація**

Бровари 2023 рік

Робоча програма _____Історія України_____
(назва навчальної дисципліни)
для студентів за галуззю знань ____**08 «Право»**_____,
спеціальністю _____**081 «Право».**
«02» вересня 2021 року - с.

Розробники: (вказати авторів, їхні посади, навчально-виховний підрозділ, кафедру / циклову комісію, наукові ступені та вчені звання)
викладач Гражевська Я.Ю.

Викладачі: (вказати всіх викладачів, які працюють за даною програмою, їхні посади, навчально-виховний підрозділ, кафедру / циклову комісію, наукові ступені та вчені звання)

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні циклової комісії правознавства

Протокол від « 02»вересня 2023 року № 1

Голова циклової комісії правознавства

_____ Власик А.М.
(підпис) (прізвище та ініціали)

«02» вересня 2023 року

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої (професійної / наукової) програми *(керівником проектної групи)*
_____Право_____
(назва освітньої програми)
«02» вересня 2021 р.

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми (керівник проектної групи)
_____ (Власик А.М.)
……. (підпис) (прізвище та ініціали)

ПРОЛОНГАЦІЯ РОБОЧОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Навчальний рік	20___/20___	20___/20___	20___/20___	20___/20___
Дата засідання кафедри / циклової комісії				
№ протоколу				
Підпис завідувача кафедри / голови циклової комісії				

Матеріали до курсу розміщені на сайті Інтернет-підтримки навчального процесу http://vo.ukraine.edu.ua/ за адресою: _____.
(вказати адресу)

Робочу програму перевірено
_____ 20___ р.
Заступник директора/декана
_____
_____ (_____)
(підпис) (прізвище та ініціали)

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, освітній ступінь / освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td><td>заочна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальний обсяг кредитів –0</td><td>Галузь знань
_____08 Право_____
(шифр і назва)</td><td colspan="2">Вид дисципліни
__обов’язкова _
(обов’язкова чи за вибором студента)</td></tr>
<tr><td>Спеціальність
_____081 Право_____
(шифр і назва)</td><td colspan="2">Цикл підготовки
___професійний _____
(загальний чи професійний)</td></tr>
<tr><td>Модулів – 0</td><td rowspan="2">Спеціалізація
_____
(назва)</td><td colspan="2">Рік підготовки:</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 0</td><td>1-й</td><td></td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання _____
(назва)</td><td rowspan="3">Мова викладання, навчання та оцінювання:
_____українська_____
(назва)</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальний обсяг годин – 76</td><td>1-й</td><td>2-й</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Тижневих годин для денної форми навчання:
аудиторних – 3
самостійної роботи студента – 3</td><td rowspan="8">Освітній ступінь / освітньо-кваліфікаційний рівень:
фаховий молодший бакалавр</td><td>20 год.</td><td>28 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td>14 год.</td><td>14 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лабораторні</td></tr>
<tr><td>год.</td><td>год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td>0 год.</td><td>0 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Індивідуальні завдання:
0год./ 0год</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид семестрового контролю:
АТЕСТАЦІЯ</td></tr>
</table>

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Мета викладення дисципліни.

Навчальна дисципліна складається з основного курсу «Історії України». Передбачає опанування певним інструментарієм історичної науки, вивчення студентами досвіду історичного минулого народу України, закономірностей політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються на її території, суті політичних вчень і формування української нації, проблем і перспектив розвитку української державності.

2.2. Завдання вивчення дисципліни.

– показати новітні здобутки історичної науки у викладанні вітчизняної історії;

– забезпечити реалізацію в навчальному процесі принципів історизму та об’єктивності;

– забезпечити реалізацію в навчальному процесі гуманістичної спрямованості історичної освіти на етапі вищої школи, орієнтованість її на пріоритет загальнолюдських цінностей;

– досягти наступності в історичній освіті у порівнянні з загальноосвітньою школою.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

з н а т и:

– основні етапи українського державотворення;

– основні закономірності розвитку етносів в Україні;

– формування і розвиток історико-географічних регіонів України.

в м і т и:

– використовувати знання під час роботи за фахом;

– використовувати історико-географічні карти;

– пояснити визначальні тенденції в розвитку України.

3. Програма навчальної дисципліни

Розділ 1. Історія України за 10 кл.

Тема 1. 1. Україна в роки Першої світової війни.

Тема 1. 2. Початок української революції та проголошення УНР.

Тема 1. 3. Проголошення незалежності України та розвиток УНР взимку-навесні 1918 р.

Тема 1. 4. Україна наприкінці 1918 – у першій половині 1919 р.

Тема 1. 5. Західноукраїнські землі в 1918 – 1919 рр.

Тема 1. 6. Україна в другій половині 1919 р. - навесні 1921 рр.

Тема 1. 7. УСРР в умовах нової економічної політики.

Тема 1. 8. Форсована індустріалізація та насильницька колективізація.

Тема 1. 9. Масові репресії та національно-культурне життя радянської України

Тема 1. 10. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період.

Тема 1. 11. Україна на початку Другої світової війни.

Тема 1. 12. Звільнення України від нацистських загарбників.

Розділ 2. Історія України за 11 кл.

Тема 2. 1. Україна в перші післявоєнні роки.

Тема 2. 2. Західна Україна в повоєнні роки.

Тема 2. 3. Україна в умовах політичної та економічної лібералізації (сер.1950-х рр.-1960-х рр.).

Тема 2. 4. Україна в період загострення кризи радянської системи.

Тема 2. 5. Початок перебудови в СРСР.

Тема 2. 6. Поглиблення кризових явищ в економіці та політичні реформи.

Тема 2. 7. Зростання громадської активності українського суспільства та проголошення Декларації про державний суверенітет.

Тема 2. 8. Проголошення Україною незалежності.

Тема 2. 9. Державотворчі процеси в перші роки незалежності.

Тема 2. 10. Україна в 1998-2004 рр.

Тема 2. 11. Творення нової України.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Розподіл годин між видами робіт														Форми та методи контролю знань
	денна форма							заочна форма							
	Усього	аудиторна					с.р.	Усього	аудиторна					с.р.	
		у тому числі							у тому числі						
		л	сем	пр	лаб	інд			л	сем	пр	лаб	інд		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
І семестр															
Тема 1. Україна в роки Першої світової війни.	2	2													АР: СР: ІР:
Тема 2. Початок української революції та проголошення УНР.	2	2													АР: СР:
Тема 3. Проголошення незалежності України та розвиток УНР взимку-навесні 1918 р.	4	2	2												
Тема 4. Україна наприкінці 1918 – у першій половині 1919 р.	2	2													
Тема 5. Західноукраїнські землі в 1918 – 1919 рр.	2	2													

Тема 6. Україна в другій половині 1919 р. - навесні 1921 рр.	4	2	2												
Тема 7. УСРР в умовах нової економічної політики.	2	2													
Тема 8. Форсована індустріалізація та насильницька колективізація.	2	2													
Тема 9. Масові репресії та національно-культурне життя радянської України.	2	2													АР: СР:
Тема 10. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період.	4	2	2												АР: СР:
Тема 11. Україна на початку Другої світової війни.	2	2													
Тема 12. Звільнення України від нацистських загарбників.	2	2													
Усього годин за І семестр	**30**	**24**	**6**												
ІІ семестр															
Тема 13. Україна в перші післявоєнні роки.	4	2	2												

Тема 14. Західна Україна в повоєнні роки.	4	2	2												
Тема 15. Україна в умовах політичної та економічної лібералізації (сер.1950-х рр.-1960-х рр.).	4	2	2												
Тема 16. Україна в період загострення кризи радянської системи.	4	2	2												
Тема 17. Початок перебудови в СРСР.	4	2	2												
Тема 18. Поглиблення кризових явищ в економіці та політичні реформи.	4	2	2												
Тема 19. Зростання громадської активності українського суспільства та проголошення Декларації про державний суверенітет	6	4	2												
Тема 20. Проголошення Україною незалежності.	4	2	2												
Тема 21. Державотворчі процеси в перші роки незалежності.	4	2	2												

Тема 22. Україна в 1998-2004 рр.	4	2	2												
Тема 23 Творення нової України	4	2	2												
Усього годин за II семестр	**46**	**24**	**22**												
Усього годин на н.р.	**76**	**48**	**28**												

Теми лекційних занять

№ заняття	Назва теми	Кількість годин
1	**Україна в роки Першої світової війни** План 1. Україна в геополітичних планах країн Антанти і Центральних держав. 2. Війна та українські політичні сили. ГУР, СВУ, ЗУР. 3. Перебіг воєнних дій на території України в 1915 – 1917 рр. Початок Російської адміністрації в Галичині. 4. Бойовий шлях Українських січових стрільців.	2
2	**Початок української революції та проголошення УНР** План 1. Причини, рушійні сили та періодизація Української революції. 2. Українська Центральна Рада та Всеукраїнський національний конгрес. 3. І Універсал УЦР. Утворення Генерального Секретаріату. 4. ІІ та ІІІ Універсали УЦР та їх наслідки.	2
3	**Проголошення незалежності України та розвиток УНР взимку-навесні 1918 р.** План 1. Перша війна більшовицької Росії з УНР. 2. IV Універсал УЦР: проголошення незалежності УНР. 3. Більшовицько-російська окупація України. 4. Укладення мирного договору УНР із Центральними державами та вигнання більшовиків із її території. 5. Законодавча діяльність УЦР навесні 1918 р.	2
4	**Україна наприкінці 1918 – у першій половині 1919 р.** План 1. Гетьманський переворот та прихід до влади П. Скоропадського. 2. Прихід до влади Директорії та її внутрішньополітичний курс. 3. Друга війна більшовицької Росії з УНР. 4. Формування державної системи УСРР. Політика «воєнного комунізму».	2

5	**Західноукраїнські землі в 1918 – 1919 рр.** План 1. Розпад Австро-Угорської імперії та західноукраїнські землі. 2. Польсько-українська війна 1918—1919 рр. 3. Внутрішня та зовнішня політика ЗУНР. 4. Український національний рух у Буковині та Закарпатті.	2
6	**Україна в другій половині 1919 р. - навесні 1921 рр.** План 1. Денікінський режим в Україні та його падіння. 2. Відновлення більшовицького режиму та політика більшовиків. 3. Варшавська угода. Польсько-радянська війна. 4. Історичне значення та уроки Української революції 1917—1921 рр.	2
7	**УСРР в умовах нової економічної політики.** План 1. Формальний та реальний статус УСРР у «договірній федерації» радянських республік. 2. УСРР на початку 1921р.Селянський повстанський рух. 3. Голод 1921-1923рр. 4. Нова економічна політика та особливості її впровадження в Україні. 5. Входження УСРР до складу СРСР.	2
8	**Форсована індустріалізація та насильницька колективізація.** План 1. Індустріалізація в УСРР. 2. Сталінська колективізація. Розкуркулення. 3. Голодомор 1932-1933 рр. Національно-демографічні зміни..	2
9	Масові **репресії та національно-культурне життя радянської України** План 1. Політичні процеси 1920-х – початку 1930-х рр. 2. Сталінська конституція та громадсько-політичне життя. 3. Освіта., наука. Та мистецькі спілки у 1920–1930-х рр. 4. Розстріляне відродження.	2
10	**Західноукраїнські землі в міжвоєнний період.** План 1. Українські землі в складі Польщі. 2. Українські землі в складі Румунії. 3. Закарпаття в складі Чехословаччини.	2

11	**Україна на початку Другої світової війни.** План 1. Українське питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни. 2. Радянсько-німецькі договори 1939 р. 3. Радянізація нових територій та масові політичні репресії 1939–1940 рр. 4. Бойові дії в 1941–1942 рр. та відступ Червоної армії. 5. Окупаційний режим в Україні та Рух Опору.	2
12	**Звільнення України від нацистських загарбників** План 1. Визволення Лівобережної України. 2. Визволення Правобережної України і західноукраїнських земель. 3. Примусове виселення народів. 4. Втрати України в Другій світовій війні.	2
13	**Україна в перші післявоєнні роки** План 1. Адміністративно- територіальні зміни в Україні по закінченні війни. 2. Україна на міжнародній арені. 3. Внутрішньополітична та економічна ситуація в УРСР.	2
14	**Західна Україна в повоєнні роки.** План 1. Посилення радянізації та репресії у західних областях УРСР. Депортації 1944—1946 рр. 2. Ліквідація Української греко-католицької церкви в УРСР. 3. Здійснення колективізації, індустріалізації та «культурної революції». 4. Український національно-визвольний рух у Західній Україні в 1944 — 1950-х рр.	2
15	**Україна в умовах політичної та економічної лібералізації (сер.1950-х рр.-1960-х рр.).** План 1. Суспільно-політичне життя України наприкінці 1950-першій половині 1960-х рр. 2. Розвиток економіки. 3. Національно-визвольний рух. «Шістдесятництво». 4. Культура та духовне життя.	2

16	**Україна в період загострення кризи радянської системи.** План 1. Політико-ідеологічна криза радянського ладу в УРСР. 2. Дисидентський рух у 1970-1980-х рр. 3. Економічна ситуація в УРСР. 4. Освіта, наука, література та мистецтво в період застою.	2
17	**Початок перебудови в СРСР.** План 1. Зміни у вищому партійно-державному керівництві після смерті Л. Брежнєва. 2. Початок «перебудови» в СРСР. 3. Чорнобильська катастрофа. 4. Початок політичних та економічних реформ.	2
18	**Поглиблення кризових явищ в економіці та політичні реформи.** План 1. Спроби впровадження ринкових механізмів. 2. Погіршення соціального становища населення. Шахтарський страйк 1989 р. 3. Конституційні реформи.	2
19	**Зростання громадської активності українського суспільства та проголошення Декларації про державний суверенітет** План 1. Вплив «гласності» на українське суспільство. **2.** Формування передумов багатопартійності. 3. Народний рух України за перебудову **4.** Вибори до Верховної Ради УРСР у 1990 р. 5. Декларація про державний суверенітет України	2
20	**Проголошення Україною незалежності** План 1. Спроба державного перевороту в СРСР та Україна. 2. Проголошення незалежності України. 3. Референдум 1 грудня 1991 р. та вибори Президента України. 4. Міжнародне визнання незалежності України.	2
21	**Державотворчі процеси в перші роки незалежності** План 1. Формування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. 2. Створення української армії та військово-морських сил. 3. Розбудова місцевих органів влади. 4. Автономістські та сепаратистські рухи в Україні. Кримська автономія. 5. Державна символіка.	2

22	**Україна в 1998-2004 рр.** План 1. Економічний розвиток України. 2. Політичні процеси в Україні. 3. Зовнішня політика та міжнародні зв'язки України. 4. Суспільно-політичне життя. Рухи протесту на початку 2000-х.	2
23	**Творення нової України.** План 1. Революція Гідності . 2. Україна в системі міжнародних відносин. 3. Культурне та релігійне життя.	2
Разом		**48**

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Проголошення незалежності України та розвиток УНР взимку-навесні 1918 р.	**2**
2	Україна в другій половині 1919 р. - навесні 1921 рр.	**2**
3	Західноукраїнські землі в міжвоєнний період	**2**
4	Україна в перші післявоєнні роки	**2**
5	Західна Україна в повоєнні роки	**2**
6	Україна в умовах політичної та економічної лібералізації (сер.1950-х рр.-1960-х рр.).	**2**
7	Україна в період загострення кризи радянської системи	**2**
8	Початок перебудови в СРСР	**2**
9	Поглиблення кризових явищ в економіці та політичні реформи	**2**
10	Зростання громадської активності українського суспільства та проголошення Декларації про державний суверенітет	**2**
11	Проголошення Україною незалежності	**2**
12	Державотворчі процеси в перші роки незалежності	**2**
13	Україна в 1998-2004 рр	**2**
14	Творення нової України	**2**

	Разом	**28**

5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1. За джерелом інформації:

– *словесні:* лекція (традиційна, проблемна тощо) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (презентація PowerPoint), семінари, пояснення, розповідь, бесіда;

– *наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація;

– *практичні:* вправи.

2. За логікою передачі і сприйняття навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів із книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

5.2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

5.3. Інклюзивні методи навчання

1. Методи формування свідомості: бесіда, диспут, лекція, приклад, пояснення, переконання.
2. Метод організації діяльності та формування суспільної поведінки особистості: вправи, привчання, виховні ситуації, приклад.
3. Методи мотивації та стимулювання: вимога, громадська думка. Вважаємо, що неприпустимо застосовувати в інклюзивному вихованні методи емоційного стимулювання – змагання, заохочення, переконання.
4. Метод самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.
5. Методи соціально-психологічної допомоги: психологічне консультування, аутотренінг, стимуляційні ігри.
6. Спеціальні методи: патронат, супровід, тренінг, медіація.
7. Спеціальні методи педагогічної корекції, які варто використовувати для цілеспрямованого виправлення поведінки або інших порушень, викликаних спільною причиною. До спеціальних методів корекційної роботи належать:

суб'єктивно-прагматичний метод, метод заміщення, метод "вибуху", метод природних наслідків і трудовий метод.

6. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Лекція: фронтальне опитування, вибіркове усне опитування, письмове опитування, тестування, технічний диктант.

Семінарське заняття: співбесіда, захист доповідей (рефератів), діалог.

Самостійна робота студентів: перевірка конспекту, перевірка відповідей на проблемні питання, опитування на семінарському занятті.

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. – К.: Літера ЛТД, 2018. – 256 с.
Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. – К.: Літера ЛТД, 2019. – 274 с.
Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. – Х.: Ранок, 2018. – 240 с.
Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. – Х.: Ранок, 2019. – 288 с.

Вказати, наприклад, опорний конспект лекцій; конспект; підручник; навчальний посібник; методичні вказівки; орієнтовну тематику реферативних досліджень, творчих робіт, повідомлень; нормативні документи; ілюстративні матеріали; збірки тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів; запитання і завдання до іспиту; завдання для проведення комплексної контрольної роботи (ККР) тощо.

8. КОНТРОЛЬ І ОЦІНКА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ

Оцінювання здійснюється на основі результатів таких видів перевірки:

- усної (індивідуальне, групове та фронтальне опитування);
- письмової (самостійні та контрольні роботи, тестування);
- графічної (робота з діаграмами, графіками, схемами, контурними картами);
- практичної (виконання різних видів експериментальних досліджень і навчальних проектів, робота з біологічними об’єктами, виготовлення виробів).

У системі оцінювання розрізняють 4 (чотири) рівні навчальних досягнень учнів:

- перший рівень — початковий (1-3 бали). Відповідь учня фрагментарна, характеризується початковими уявленнями про предмет вивчення;
- другий рівень – середній (4-6 балів). Студент відтворює основний навчальний матеріал, здатний виконувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності;
- третій рівень — достатній (7-9 балів). Студент знає істотні ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні закономірності, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням). Відповідь учня правильна, логічна, обґрунтована, хоча їй бракує власних суджень;
- четвертий рівень – високий (10-12 балів). Знання учня є глибокими, міцними, системними; Студент вміє застосовувати їх для виконання творчих завдань, його навчальна діяльність позначена вмінням

самостійно оцінювати різноманітні ситуації, явища і факти, виявляти й відстоювати особисту позицію.

Кожний наступний рівень вимог включає в себе вимоги до попереднього та додає нові.

У випадку невідповідності навчальних досягнень учня рівням системи оцінювання робиться позначка «не атестований».

При визначенні рівня навчальних досягнень учнів враховуються:

- характеристики відповіді: правильність, логічність, обґрунтованість, цілісність;
- якість знань;
- сформованість загальнонавчальних та предметних умінь і навичок;
- рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки тощо;
- вміння виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези;
- самостійність оцінних суджень.

Критерії дають змогу здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів у 12-бальній системі оцінювання:

Рівні компетенції	Бал	Критерії
I. Початковий	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, що позначаються учнем окремими словами чи реченнями.
	2	Студент володіє матеріалом на елементарному рівні засвоєння, викладає його уривчастими реченнями, виявляє здатність викласти думку на елементарному рівні.
	3	Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.

II. Середній	4	Студент володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює на репродуктивному рівні.
	5	Студент володіє матеріалом на рівні, вищому за початковий, здатний за допомогою вчителя логічно відтворити значну його частину.
	6	Студент може відтворити значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою вчителя може аналізувати навчальний матеріал, порівнювати та робити висновки, виправляти допущені помилки.
III. Достатній	7	Студент здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, частково контролювати власні навчальні дії, наводити окремі власні приклади на підтвердження певних тверджень.
	8	Студент вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом учителя, в цілому самостійно застосовувати її на практиці, контролювати власну діяльність, виправляти помилки і добирати аргументи на підтвердження певних думок під керівництвом вчителя
	9	Студент вільно (самостійно) володіє вивченим обсягом матеріалу, в тому числі і застосовує його на практиці; вільно розв'язує задачі в стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу.
IV. Високий	10	Студент виявляє початкові творчі здібності, самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, поставлених учителем.
	11	Студент вільно висловлює власні думки і відчуття, визначає програму особистої пізнавальної діяльності, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них; без допомоги вчителя знаходить джерела інформації і використовує одержані відомості відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності. Використовує набуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях.
	12	Студент виявляє особливі творчі здібності, самостійно розвиває власні обдарування і нахили, вміє самостійно здобувати знання.

9. Перелік питань

1. Україна в Першій світовій війні. Українські січові стрільці.
2. Утворення Української Центральної Ради та її діяльність. І і ІІ Універсали.
3. Проголошення Української Народної Республіки. Війна Радянської Росії проти УНР.

4. Брестський мир. Вступ німецьких та австро-угорських військ в Україну. Розпуск Центральної Ради.
5. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського.
6. Діяльність Директорії УНР. Акт злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р., його історичне значення.
7. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1918-1919 рр. Українська галицька армія.
8. Поразка українських визвольних змагань 1917 — 1921 рр., її причини та наслідки.
9. Встановлення комуністичного режиму в Україні. Політика «воєнного комунізму».
10. Голод 1921 — 1923 рр. в Україні, його причини і наслідки.
11. Україна в роки нової економічної політики.
12. Створення Союзу РСР і Україна.
13. Національна політика більшовиків на українських землях у 20 —30-ті роки.
14. Здійснення індустріалізації в Україні в 1930-ті роки. Утвердження тоталітарного режиму.
15. Запровадження антинародного колгоспного ладу в Україні.
16. Голодомор 1932 — 1933 рр. в Україні, його причини і наслідки.
17. Масові репресії в Україні у 1930-х роках.
18. Політика Польщі в Галичині та на Волині у 1920 —30-х роках.
19. Суспільно-політичний рух і національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в період польської окупації (1920-1930-ті роки). Діяльність політичних партій.
20. Створення та діяльність Організації українських націоналістів.
21. Становище українців Буковини між двома світовими війнами.
22. Українські землі під владою Чехословаччини. Проголошення незалежності Карпатської України.
23. Західноукраїнські землі в системі радянсько-німецьких договорів 1939 р.
24. Масові репресії сталінського режиму на західноукраїнських землях в 1939—1941 рр.
25. Початок німецько-радянської війни. Встановлення фашистського окупаційного режиму в Україні.

26. Рух Опору проти фашистської окупації в Україні.
27. Діяльність ОУН-УПА в роки Другої світової війни. Проголошення у Львові Акта відновлення Української держави (30 червня 1941 р.).
28. 83. Визволення України від німецько-фашистських загарбників. Возз'єднання українських земель.
29. Труднощі післявоєнної відбудови в Україні. Голод 1946-1947 рр.
30. Соціально-економічні і політичні процеси в Західній Україні після Другої світової війни. Боротьба ОУН-УПА проти тоталітарного режиму.
31. Ідеологічний наступ комуністичного режиму в Україні після Другої світової війни (1945—1953 рр.).
32. Суспільно-політичне та економічне становище України в період хрущовської «відлиги».
33. Культурницьке шістдесятництво в УРСР, його передумови і наслідки.
34. Наростання кризових явищ у соціально-економічному житті України в другій половині 1960-х — середині 80-х років.
35. Посилення реакції в політичному та національно культурному житті України в другій половині 1960-х — у середині 80-х років.
36. Дисидентський рух в Україні.
37. Суперечливість перебудовних процесів в Україні. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.
38. Зростання суспільно-політичної активності населення України в "кінці 1980-х — на початку 1990-х років. Виникнення нових політичних партій та рухів.
39. Від Декларації про державний суверенітет України до референдуму про її незалежність.
40. Україна в період утвердження національної державності. Президент Леонід Кравчук.
41. Проблеми соціально-економічного та політичного реформування українського суспільства на сучасному етапі. Президент Леонід Кучма. Прийняття нової Конституції.
42. Діяльність України на міжнародній арені після проголошення незалежності.
43. Українська національна символіка та її походження (герб, прапор, гімн).

44. Еміграція українців за кордон, її причини і напрямки.

45. Суспільно-політичне і культурне життя української діаспори. Проблеми українців в країнах СНД.

10. **Глосарій**

А

Абсолютизм (лат. необмежений, безумовний) – форма правління державою, за якої верховна влада (суверенітет тощо) належить одній особі (царю, імператору, королю), для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Абсолютна монархія – це форма правління, в якій вся повнота державної, а іноді і духовної влади знаходиться в руках у монарха. Абсолютна монархія відрізняється від обмеженої монархії, в якій влада монарха обмежена юридично або конституцією.

Автономізація (гр. самостійність) – процес досягнення автономії, поступове усвідомлення необхідності самоуправління.

Автономія – форма самоврядування певних частин держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом, що виявляється у самостійному вирішенні питань місцевого чи регіонального значення.

Агресія (лат. напад) – будь-яке незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи народу.

Акт Злуки – урочисте оголошення 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання Української народної республіки (УНР) і Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) у соборну Україну, День соборності України.

Акціонерне товариство – підприємство, капітал якого утворюється з внесків пайовиків (акціонерів) завдяки купівлі ними акцій. Прибутки розподіляються між його учасниками відповідно до суми акцій, які їм належать.

Акція – цінний папір, який свідчить про участь його власника в капіталі акціонерного товариства і дає право на одержання певної частини прибутку товариства.

Анархізм (гр. безвладдя) – суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за знищення будь-якої державної влади і створення вільної організації суспільства з інститутами громадського самоуправління, яке обходиться без влади людини над людиною. Анархізм пропагує бездержавність.

Антанта (фр. згода) – воєнно-політичний союз Великої Британії, Франції та Росії, який сформувався у 1904–1907 рр. для боротьби з Троїстим союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

Антигітлерівська коаліція, також відомі як **альянти** – воєнно-політичне об'єднання держав, які під час Другої світової війни воювали проти нацистської Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів, а також на початковому етапі війни: СРСР, Румунії, Болгарії та інших. виникла внаслідок гітлерівського нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. Велика Британія і Французька республіка в ультимативній формі зажадали від Третього Рейху припинити агресію і, не отримавши відповіді, 3 вересня оголосили їй війну. Так склалася перша Антигітлерівська коаліція.

Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018. Після АТО на сході України була введена Операція об'єднаних сил (ООС).

Артіль – товариство повноправних осіб, які об’єднуються для спільної праці.

Б

Бліцкріг (нім. блискавична війна) – створена на поч. XX ст. теорія ведення швидкоплинної війни, відповідно до якої перемога досягається в строки, що обчислюються днями або місяцями, перш ніж противник зуміє відмобілізувати і розгорнути свої основні військові сили.

Біла армія, Білий рух (також „Біла гвардія”, „Біла справа”, „Білогвардійці”) – військово-політичний рух різнорідних у політичному плані сил (поміркованих соціалістів, республіканців, монархістів), сформований під час Громадянської війни 1917–1923 років у Росії з метою повалення радянської влади. Діяли на основі принципу „Великої, єдиної і неподільної Росії” (рос. Великая, Единая и Неделимая Россия).

Більшовизм – російський різновид комуністичної політичної філософії та політичної практики, виник і організаційно оформився на другому з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у 1903 р. під керівництвом Володимира Ульянова (В.І. Леніна) внаслідок боротьби російських марксистів за створення партії. Марксисти, які згуртувалися навколо В. Леніна, під час виборів до центральних органів партії дістали більшість голосів і тому почали називатися більшовиками, їхні противники, які залишилися в меншості – меншовики. В історії комунізму можна виокремити чотири основні періоди: більшовизм, сталінізм, епоха Хрущова – Брежнєва, доба Горбачова. Історія **більшовизму** – це історія КПРС. У 1917–1952 рр. до офіційних назв партії входило слово „більшовиків” –

РСДРП(б), РКП(б), ВКП(б). На XIX з'їзді партії (1952 р.) було ухвалено називати партію – КПРС (комуністична партія Радянського Союзу).

Бояри – збірна назва представників правлячого стану у Київській Русі, які займали друге після князів, панівне становище в управлінні державою.

Боярська рада (дума) – в часи Київської держави – вища рада при князеві, що складалася з представників земського боярства (старців градських – потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої дружини (княжих мужів, думців), а згодом духовенства (митрополита, єпископів). У компетенції був розгляд і обговорення питань законодавства, внутрішньої та зовнішньої політики, державного устрою, релігії. Рішення її мали дорадчий характер.

Братства – національно-релігійні громадські організації руських (українських і білоруських) православних міщан у XVI–XVIII ст. Виникали на базі традиційних церковних братств при парафіяльних храмах. Спочатку носили релігійно- благодійницький характер, пізніше набули великого громадсько-політичного і національно-культурного значення: виступали на захист прав українського населення – звертатися зі скаргами до судів на дії польської адміністрації, посилали посольства до короля; розгортали широку культурно-освітню діяльність – відкривали братські школи, друкарні, збирали бібліотеки. Найдавнішим і найвідомішим було Львівське братство, засноване 1453р.

Братські школи – навчальні заклади в Україні у XVI–XVIII ст., які організовувалися при братствах – громадських організаціях православних міщан – з метою зміцнювати православ'я і чинити опір денаціоналізаційним впливам латинських (єзуїтських) і протестантських шкіл.

Братство тарасівців – братерство тарасівців, тарасівці, таємна студентська організація, створена в Полтаві у 1891 р. Її учасники дали клятву на могилі Т. Шевченка „поширювати серед українців безсмертні ідеї Великого Кобзаря”. Висунули політичні постулати повної автономії та соціальної справедливості для всіх народів Російської імперії. Залучили до товариства однодумців з Чернігова, Києва, Херсона, Одеси. Найбільший успіх мали у Харкові. Активними діячами були відомі письменники й науковці: В. Боржковський, М. Вороний, Б. Грінченко,

М. Кононенко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, Є. Тимченко, В. Шемет, М. Міхновський та інші. У 1893 р. частину членів Братства було заарештовано, проте Головна українська рада організація продовжувала діяти до кінця 1890-х рр. **Булава** – старовинна зброя у вигляді стрижня з голівкою, один з козацьких клейнодів, холодна зброя ударно-роздроблювальної дії. До XIX ст. вона служила символом влади і гідності в турецьких пашів, польських і українських гетьманів та інших народів.

Бунчук – важливий атрибут гетьманської влади, військова регалія в козацькому війську. Походить із Туреччини. Мав вигляд палиці (довжина держака-ратища до 2,5 м), зверху якої кріпилась маковиця (кулька, схожа на маківку), від якої донизу звисали довгі пасма кінського волосся білого, чорного та рудого кольорів, а також дві китиці на плетених биндах.

Буржуазія (фр. городяни) – соціальна верства або суспільний клас; частина суспільства, власники засобів виробництва (сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми в процесі виробництва матеріальних благ і послуг: машини, знаряддя праці, фабрики). Відповідно до розміру підприємства або капіталу, буржуазію поділяють на дрібну, середню та велику: дрібна – підприємці, котрі використовують власну робочу силу, або невелику кількість найманих робітників; середня – володарі дрібних підприємств; велика – власники з найманими безпосередніми керівниками підприємств, котрі мають сотні найманих працівників. **Бурмістр** – вищий керівник міста з адміністративною і судовою владою в містах з Магдебурзьким правом на території Речі Посполитої та Війська Запорозького; голова магістрату міста, посада аналогічна сучасній посаді мера. У Польщі ця посада виникла в XIII ст. Бурмістр був головою міської ради, а вибирали його члени ради зі свого середовища. В XIX ст. посади бурмістра й голови ради були розділені.

В

Васалітет (фр., лат. слуга) – у середні віки система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів). Сформувався в Західній Європі у VIII–IX ст., найбільшого розвитку набув за часів феодальної роздробленості у X- XII ст.

Відруб – назва ділянки общинної землі, яку виділяли селянинові в особисту власність, коли він виходив з общини у період реалізації Столипінської аграрної реформи 1906–1916 рр.

Візантійська імперія (395–1453) – середньовічна держава, східна частина Римської імперії. У староруських і старослов’янських літописах згадується як Християнське і Грецьке царство та Романія (походить назва сучасної Румунії). Назву „Візантійська імперія” отримала в працях істориків після свого падіння, вперше – від нім. Вченого Ієроніма Вольфа 1557 р. і походить від середньовічної назви Візантій – поселення, яке існувало на місці сучасного Стамбула (Царгорода, Константинополя) до розбудови його Костянтином Великим, тобто Візантійська імперія – та з Римської імперії, центром якої було місто Візантій. Жителі імперії, серед яких були предки сучасних греків, південних слов'ян, румунів, молдаванів, італійців, французів, іспанців, турків, арабів, вірменів та ін. називали себе ромеями або

римлянами. Саму імперію називали „Романія”, але нерідко іменували її державою ромеїв. Столиця – Константинополь (античний Візантій, болгарський Царгород, тепер Стамбул).

Війна на сході України або Війна на Донбасі – військовий конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на території українського Донбасу після захоплення Росією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення „державних суверенітетів” Лонецької та Луганської народних республік. Конфлікт має характер міжнародного і став продовженням російської збройної агресії проти України. За географічним масштабом є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України. Попри численні факти участі Збройних сил РФ та докази причетності Росії до війни, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, тому з українського боку війна розглядається як неоголошена.

Віче – народні збори в Давній і середньовічній Русі в X–XIV ст. для розгляду громадських справ. Найбільшого поширення набуло в містах Русі другої половини XI–XII ст. на вічах вирішувались питання війни і миру, запрошення і вигнання князів, ухвалення законів, укладення договорів з іншими країнами і т. д.

Велика французька революція (1789–1799) – протягом цього часу республіканський устрій замінив абсолютну монархію у Франції і спричинив радикальні зміни у французькому суспільстві. Французька революція вважається головним переломним моментом в історії західної демократії – як епоха переходу від віку абсолютизму і аристократії, до віку демократії і участі широких верств населення в житті країни.

Великий шовковий шлях – найвідоміший торговельний маршрут старожитності, що виник у перші сторіччя до нашої ери. Ним товари з Китаю потрапляли до Східної та Західної Європи, Близького Сходу, Північної Африки.

Військо Запорізьке – офіційна назва реєстрового козацького війська, утвореного 1572 р. рішенням польського короля Сигізмунда II Августа для оборони південних кордонів Речі Посполитої від нападів турків і татар (існувало до 1648 р.); офіційна назва відновленої Української держави – Гетьманщини та її збройних сил з середини XVII майже до кінця XVIII ст.

Війт, **войт** (лат. *vocatus, advocatus* – „покликаний на допомогу”, звідки і „адвокат”) – керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та Україні.

Вільне козацтво – національні добровільні військово-міліційні формування часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., що діяли в Україні та на Кубані. Виникли у

процесі розвалу російської армії з лютого по травень 1917 р. в умовах зростання громадського безладу й бандитизму з метою захисту сіл, а згодом і Української Держави.

Воєводство – назва адміністративно-територіальних одиниць: 1) на Русі – найбільшими адміністративно-територіальними одиницями тоді були землі (Київська, Волинська, Полоцька та ін.) на чолі якої стояв удільний князь. Земля поділялася на воєводства, на чолі з воєводою і підкорявся князю; 2) у Великому князівстві Литовському і Королівстві Польському у XV–XVIII ст. (на українських землях тоді були – Белзьке, Берестейське, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляське, Подільське, Руське і Чернігівське). Очолював воєвода; 3) у Польщі у 1921–1939 рр. Українські землі, окуповані Польщею, входили до складу шести воєводств: Волинського, Люблінського, Львівського, Поліського, Станіславського і Тарнопольського; адміністративно-територіальна одиниця у сучасній Польщі.

Воєнний комунізм – соціально-економічні перетворення на підконтрольній більшовикам території колишньої Російської імперії кін. 1917 до весни 1921 р., в Україні – з весни 1919 р. Термін вперше з'явився у березні 1921 р. Поряд із взяттям у лапки терміна „комунізм" В. Ленін пояснив тогочасний катастрофічний стан економіки країни як обумовлену війною господарську розруху. Насправді тогочасна розруха була не стільки наслідком війни, скільки результатом політики воєнного комунізму. Заходи: одержавлення (націоналізація), централізація промисловості; ліквідація приватної власності і ринкових відносин; позаекономічний примус; продрозкладка на селі на усі види с/г продукції; скасування грошового обігу. Елементи воєнного комунізму в Україні – червоний терор, російський шовінізм (українська мова оголошувалась котрреволюційною – незаконною), радянське адміністрування (управління). Наслідки: занепад економіки, різке скорочення виробництва зерна загострення дефіциту продуктів харчування, зростання невдоволення більшовиками, що вилилося у військові заколоти, великі робітничі страйки та селянські повстання, голод 1921–1922 рр. Ленін був змушений визнати провал політики воєнного комунізму. Наступним етапом стала нова економічна політика – неп.

Возний – судовий урядовець у Польщі, Литві, Україні до XIX ст.

Вотчина (отець, вітець) – земельне володіння, що належало феодалу за спадковістю з правом продажу, застави чи дарунку; спадкова земельна власність князів, бояр та інших членів панівної верхівки в Київській Русі й середньовічній Україні.

Г

Гайдамак (гайдамака − тюрк. неспокійна, бунтівлива людина) − учасник визвольного руху (переважно селянин) проти польської шляхти (назва „гайдамака” вперше зустрічається в 1712 р., нею називали представників народних рухів польські письменники кінця XVIII ст.), український повстанець-месник, учасник стихійних народних заворушень на соціальному грунті у XVIII ст. на Правобережній Україні проти панування Речі Посполитої (1734–1738, 1749–1750, 1768 рр. (останнє відоме під назвою „Коліївщина” − від слова „кол (кіл)”, якими були озброєні повстанці). Відомі ватажки − Максим Залізняк та Іван Гонта.

Галицький революційний комітет – тимчасовий вищий орган радянської влади на території Східної Галичини, яка була під контролем військових частин Червоної армії під час польсько-радянської війни 1920 р.

Генерал-губернаторство – адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (1775–1917 рр.) (в т.ч. і на українських землях у складі Російської імперії). Включало одну або кілька губерній, під управлінням генерал-губернатора. Створювалось російським урядом для боротьби з національно-визвольним рухом поневолених народів або у воєнний час. В 1764 р. після ліквідації гетьманства на Лівобережжі створено Малоросійське. В Україні у різний час існували: Чернігівське, Полтавське і Харківське (1802–1856); Київське, Подільське і Волинське (1722–1832– 1914); Новоросійське (1802–1873). Тимчасові (з 1879 р.): 1879–1882 – Харківське; 1879–1889 – Одеське; в 1914–1917 рр. на території Галичини і Буковини, окупованій російськими військами, було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство.

Генеральна військова канцелярія – найвища адміністративна установа Гетьманщини XVII–XVIII ст. Створена Б. Хмельницьким. Здійснювала військове, адміністративне, судове і фінансове управління. Підпорядковувалася гетьманові, а безпосередньо нею керував генеральний писар. Місцем перебування канцелярії була гетьманська резиденція (у різні часи – Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів). Її робота обмежувалася царською владою, а після смерті Д.Апостола (1734 р.) була реорганізована у Правління гетьманського уряду. За гетьмана К.Розумовського відновлена, у 1764 р. остаточно ліквідована російською владою.

Генеральний Секретаріат – найвищий виконавчий і розподільчий орган державної влади в Україні (з 7 (20) листопада 1917 р. – УНР) з 15 (28) червня 1917 р. до 9 (22) січня 1918 р., коли він став Радою Народних Міністрів. Голова – Володимир Винниченко. У першому складі було 9 осіб, згодом кількість членів зросла.

Геноцид – цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами, а також штучне створення життєвих умов, не сумісних з життям. Термін вперше використав польсько-єврейський юрист Рафаель Лемкін у книзі „Європа під владою вісі Берлін-Рим” (1944 р.).

Гетьман (нім. воєначальник) – у Польщі та Великому князівстві Литовському з др. пол. XV ст. – командувач збройними силами (коронний і його помічник – польний гетьман). З 1572 р. – командувач військом реєстрових козаків. Глава відновленої 1648 р. Української держави (Б. Хмельницький) та очільник уряду – генеральної старшини. Зосереджував законодавчу, виконавчу та судову владу. Після укладення Березневих статей 1654 р. розпочалося обмеження повноважень гетьмана. Посада остаточно скасована 1764 р. (не існувала в 1722–1727 і 1734–1750 рр.). Резиденція його перебувала у Чигирині, Гадячі, Батурині, Глухові. 1663–1681 рр. посада гетьмана існувала на Правобережжі, а 1710–1742 рр. гетьманом України в еміграції був П. Орлик.

Гетьманщина (Гетьманська держава) – назва в науковій літературі відновленої 1648 р. Української держави, офіційна назва – Військо Запорізьке. Столицями послідовно були Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. Територія обмежувалася Київським, Чернігівським і Брацлавським воєводствами, хоча влада гетьмана поширювалася на частину Волині та білоруських земель. Московський уряд з 1654 р. обмежував права Гетьманщини. 1663 р. поділилася на Лівобережну і Правобережну, поділ закріплений Андрусівським перемир’ям 1667 р. Поділялася на полки і сотні. На Правобережжі устрій проіснував до 1714 р. На Лівобережжі – до 1783 р. Найбільш тривалим був .поділ на 10 полків: Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський, Чернігівський. Замість них 1781 р. були створені Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. Гетьманщина перестала існувати.

Голодомор 1932–1933 рр. – акт геноциду українського народу, організований керівництвом Всесоюзною комуністичною партією більшовиків (ВКП(б)) та урядом СРСР у 1932–1933 рр. шляхом створення штучного масового голоду, що призвів до смерті від голоду близько 4 млн безпосередньо та склав більше 6 млн втрат ненародженими людських втрат у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, переважну більшість населення якої становили українці. Викликаний свідомими і цілеспрямованими заходами вищого керівництва Радянського Союзу й Української СРР на чолі зі Сталіним, розрахованими на придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян.

Голокост (англ. „всеспалення”) – переслідування і масове знищення євреїв і ромів у Німеччині під час Другої світової війни; систематичне переслідування і знищення європейських євреїв і циган нацистською Німеччиною і колабораціоністами протягом 1933–1945 рр.; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни, внаслідок якого загинуло до 6 млн. осіб. Як жертв Голокосту зазвичай сприймають також інші етнічні та соціальні спільноти, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих спільнот (цигани, масони, безнадійно хворі тощо). Тобто, у ширшому розумінні, голокост – систематичне гоніння і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

Гонка озброєнь – якісне та кількісне суперництво у військовій сфері між країнами чи блоками країн, які протистоять один одному у прагненні до світового панування. Виявляється у прискореному накопиченні запасів зброї та військової техніки, їх удосконаленні на основі мілітаризованої економіки і широкого використання досягнень науково-технічного прогресу у військових цілях. Держави, які проводять агресивну зовнішню політику, завжди намагаються посилити свою військову могутність та забезпечити перевагу над супротивником завдяки розробці і виробництву нових видів озброєння.

Громади (громадівський рух) – напівлегальні, непартійні об’єднання українців Наддніпрянщини у др. пол. XIX ст. Одним з головних напрямків діяльності громад була організація україномовних недільних шкіл для дорослих, організація бібліотек, семінарів та друкування україномовної літератури. Являє собою організаційну форму українського національно-визвольного руху 1860 – 1890-х рр.

Д

Декабристи – перші російські дворяни-революціонери, які 14 (26) грудня 1825 р. підняли повстання проти самодержавства і кріпацтва і за допомогою зброї прагнули встановити в Росії конституційний лад (назву отримали за місяцем повстання). Основні гасла декабристів були гаслами буржуазної революції, яка знищує феодалізм і дає можливість розвинутися капіталістичному ладу. Особливістю російського історичного розвитку було те, що почин у боротьбі проти феодалізму взяли на себе революціонери з дворян.

Демократія (гр. народовладдя) – політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом, безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано через обраних представників (представницька демократія).

Депортація – це примусове вигнання людини, або цілої групи людей до іншої місцевості. Як правило, вимушене переселення проходить із застосуванням сили і люди не мають права відмовитися залишати місцевість, де проживають.

Дивізія СС "Галичина" – створена з українських добровольців 28 квітня 1943 р. в кількості 18 тис. вояків. Підрозділ у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував у 1943–1945 рр. і був укомплектований з українців греко-католикків, фактично виключно галичан. Емблема дивізії – галицький лев. 22 жовтня 1943 р. реорганізована й перейменована на 14-у галицьку добровольчу дивізію СС. З 19 квітня 1945 р переукомплектований підрозділ отримав новий статус і нову назву –1-ша Українська Дивізія (Української національної армії)УНА.

Дике поле – історична територія між Доном, верхньою Окою та лівими притоками Десни і Дніпра; освоєння почалося в XVI ст. в умовах боротьби з турецько- татарськими та польсько-шляхетськими загарбниками; першими поселеннями були слободи (звідси – Слобожанщина); дикими полями називали також чорноморські степи в XVII ст.

Диктатура (лат. необмежена влада) – нічим не обмежена політична, економічна та ідеологічна влада у державі або певному регіоні однієї чи кількох осіб, класу, соціальних груп, які у своїх діях спираються на безпосереднє застосування апарату насильства (армії, поліції, карних установ), а також відповідний політичний режим. **Директорія УНР** – найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р. Директорія УНР прийшла на зміну Гетьманату (Українській Державі), який було повалено 14 грудня 1918 р. Директорія проголосила себе тимчасовою верховною владою революційного часу і констатувала, що влада в УНР повинна належати лише працюючим класам. Селянам, робітникам і трудовій інтелігенції пропонувалося обрати делегатів на Трудовий конгрес України – тимчасовий законодавчий орган УНР. У зовнішній політиці Директорія проголошувала цілковитий нейтралітет і бажання мирного співжиття з усіма народами та державами. Склад: В. Винниченко (голова), С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський, А. Макаренко, Є. Петрушевич.

Дисидентський рух в СРСР – рух, учасники якого виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в Україні – за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність. Осередок українських дисидентів становили „шістдесятники" нове плідне покоління письменників, що здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко (1930 р.н.), Василь Симоненко

(1935–1963), Іван Драч (1936 р.н.), Іван Світличний (1929–1992), Євген Сверстюк (1928–2014), Юлій Шелест (1937–

2009), Микола Вінграновський (1936–2004), Алла Горська (1929–1970) та Іван Дзюба (1931 р.н.). Пізніше до них приєдналися Василь Стус (1938–1985), Михайло Осадчий (1936–1994), Ігор Калинець (1939 р.н.) та Ірина Стасів-Калинець (1940– 2012), Іван Гель (1937–2011) та брати Михайло Горинь (1930–2013), Богдан Горинь (1936 р.н.) і Микола Горинь (1945 р.н.).

Древляни – східнослов'янське плем'я (союз племен), областю розселення якого було Прип'ятське Полісся та басейн р. Тетерева. Займалися землеробством, скотарством і ремеслами. Перед входженням до складу Київської Русі їхні землі становили самостійне князівство (т.зв. „племінне княжіння") з центром в Іскоростені. Містами древлян були Вручий (Овруч), Малин, Городськ та ін. У 883 р. князь Олег підкорив древлян, а після його смерті (912 р.) вони вийшли з-під влади Києва. Вдруге підкорені у 913–914 р. князем Ігорем. Після придушення княгинею Ольгою у 946 р. повстання древлян (під час якого у 945 було вбито князя Ігоря) їхнє князівство було ліквідоване. Східна частина земель древлян з центром у Вручий ввійшла до Київського князівства. Востаннє древляни згадуються під 1136 р., коли князь Ярополк дарував їхню землю Десятинній церкві.

Друга світова війна (в англомовній літературі поширена абревіатура **WWII** або **WW2**, від англ. *World War*) – наймасштабніший в історії людства глобальний збройний конфлікт, що тривав з 1 вересня 1939 до 2 вересня 1945 р. У Другу світову війну було втягнуто безпосередньо чи опосередковано понад 60 країн, зокрема всі великі держави, які врешті-решт утворили два протилежні військові табори: антигітлерівську коаліцію („союзники") та блок країн Осі. Безпосередню участь у бойових діях брали понад 100 мільйонів осіб. Супротивні держави кинули всі свої економічні, промислові та наукові можливості на вимоги фронту, стираючи різницю між цивільними та військовими ресурсами. Загальні людські втрати оцінюються від 50 до 80 млн. осіб, більшість із яких були мешканцями Радянського Союзу та Китаю. Друга світова війна відзначилася численними масовими вбивствами і злочинами проти людяності, насамперед Голокостом, стратегічними килимовими бомбардуваннями та єдиним в історії військовим застосуванням ядерної зброї. Основними причинами війни стали політичні суперечності, породжені недосконалою Версальською системою та агресивна експансіоністська політика нацистської Німеччини, Японської імперії та Італії.

Дружина (первісне значення: товариство, спілка, об'єднання людей) – княже військо на руських землях VIII–XVI ст., що формувалося з бояр або найближчого оточення князя.

Е

Економічна криза – занепад, загострення господарських суперечностей, складний стан в економіці, характеризується надвиробницвом товарів порівняно з попитом на них, скороченням виробництва, зростанням безробіття, зниженням життєвого рівня народу.

Експансія – розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі (територіальна, економічна і політична експансія). Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.

З

„Закон про п'ять колосків" – назва в народі постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. „Про охорону майна державних підприємств , колгоспів, і кооперативів, та про зміцнення суспільної власності", яка передбачала жорсткі заходи за найменші посягання на суспільну (соціалістичну) власність. За рік дії постанови було засуджено 54 тис. чол., з них 2 тис. до вищої міри покарання. Згідно з інформацією МЗС України, текст закону був власноруч написаний Й. Сталіним. Закон передбачав як захід судової репресії за розкрадання колгоспного і кооперативного майна „розстріл із конфіскацією всього майна і з заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням свободи на термін не менше 10 років з конфіскацією всього майна". Амністія у цих випадках заборонялась.

Закупи – категорія феодальнозалежних селян на Русі в XI–XII ст. і в Україні в XIV– XVI ст. В Русі називалися люди, які брали у феодала позику (купу) і за це мусили виконувати феодальні повинності. Згідно „Руської Правди" мали майно, могли входити в договірні відносини. Землевласник мав право застосовувати проти них фізичну силу, але не міг вбити. За останнім залишалось право оскаржити дії феодала у княжому суді. Дозволялось піти від феодала, щоб заробити гроші і сплатити борг. Отримував від землевласника знаряддя праці і коня та був зобов'язаний працювати на його полі. Сплата боргу робила вільним, хоча умови виплати залишалися невідомими. Коли до повернення боргу тікали від феодала, він мав право повернути їх назад і перетворити на холопів.

Запорізька Січ – воєнно-політична організація (Військо Запорозьке) республіканського типу – мала виборних керівників і рівне право усіх козаків на участь у виборах. укріплений осередок нереєстрового Війська Запорозького Низового другої половини XVI –кінця XVIII ст., що був розташований за порогами Дніпра. Протягом існування Війська Низового його осередками у різний час були 8 Запорозьких січей: Хортицька 1556–1557 рр., Томаківська

70–80 рр. XVI ст., Базавлуцька 1593–1638 рр., Микитинська1639–1652 рр., Чортомлицька 1652–1709 рр., Кам'янська 1709–1711, 1730–1734 рр., Олешківська 1711–1728 рр., Нова Січ 1734–1775 рр. Запорозька Січ здійснювала сухопутні і морські походи на поляків, османів і татар, московитів. Остаточна ліквідація Запорізької Січі відбулося згідно російської імператриці Катерини II у 1775 р.

Земства – виборні органи місцевого самоврядування (земські збори, земські управи) в Російській імперії та Російській республіці (1917 р.). Введені земською реформою 1864 р. Займалися питаннями місцевого господарства (розвиток хліборобства, торгівлі, промисловості, утримання й будівництво місцевих шляхів), медицини, частково народної освіти, ветеринарної служби, місцевого зв'язку, страхування, статистики тощо. Юридично були загальностановими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Вибори до земства здійснювалися по куріях (розрядах) відповідно до станової, національної належності, віросповідання чи майнового цензу, що надавало перевагу дворянству. Скасовані в 1918 р. декретом Радянського уряду.

Золота Орда – держава, що існувала між 1240–1502 рр. у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру. Виникла на базі монгольських завоювань 1220–1240-х рр. В процесі розпаду Золотої Орди виділилися Астраханське ханство, Кримське ханство, Ногайська Орда, Казанське ханство, Велике князівство Московське, Сибірське ханство, Казахське ханство, Узбецьке ханство.

Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР) – українська держава, що фактично існувала протягом 1918–1919 рр., формально ж і до 1923 р., на території Західної України зі столицею у Львові. Постала після Першої світової війни в результаті розпаду Австро-Угорщини.

І

Ідеологія – упорядкована система поглядів, які виражають відношення до дійсності і містять цілі і програми соціальної діяльності, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну даних суспільних відносин.

Індустріалізація – історичний процес техніко-економічного переходу від аграрного до промислових способів суспільного виробництва, який проходить через машинну стадію виробництва товарів і послуг. Поняття використовується для позначення історичної епохи європейської промислової революції, яка почалась в др. пол. XVIII ст. у Великобританії. Пізніше поступово поширилася на інші країни Європи та Пн. Америки. В Азії та Латинській Америці з середини XX ст. В СРСР – комплекс заходів із прискореного розвитку

промисловості, вжитих ВКП(б) з др. пол. 1920-х до кін. 1930-х рр. Здійснювана головним чином за рахунок перекачування коштів з с/г та легкої промисловості. Особливістю радянської індустріалізації був пріоритетний розвиток важкої промисловості. Всього в СРСР споруджено 35 індустріальних гігантів, з них в Україні – Дніпрогес, Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, Харківський тракторний завод, Крамашбуд.

Індустріальне суспільство – стадія історичного розвитку людства, якій властиве домінування промислового виробництва над аграрним, кількісне переважання міського населення над сільським; високий рівень промислового виробництва характеризується його механізацією та автоматизацією, використанням досягнень науково-технічного прогресу, що зумовлює великі якісні зміни і в інших сферах суспільного життя – соціально-побутовій, політичній, культурно-духовній. Поняття було сформульоване авторами теорії стадій економічного зростання – французьким соціологом Р. Ароном та американським економістом і політологом У.Ростоу.

Інкорпорація (території) – приєднання, включення.

Інтелігенція (лат. знавець, фахівець) – соціальна група, до якої належать особи, професійно зайняті розумовою працею, що мають відповідну для такої праці спеціальну освіту. Мисляче творче ядро, яке характеризується великою розумовою, естетичною та моральною активністю. Термін з'явився в Росії в 1860-х рр. Ввів у вжиток П.Боборикін. Поява терміну пов'язана з русофільськими орієнтаціями російських учених і діячів, із загальним релігійно-філософським, моралізаторським та гуманістичним спрямуванням російської науки, філософії й мистецтва. Хоча термін й було запозичено мовами інших країн, він не набув там великого поширення, натомість західна філософія, соціологія, визначають найкваліфікованіші категорії людей, зайнятих найскладнішою розумовою, творчою працею, як „інтелектуалів”.

К

Капіталізм (ринкова економіка, вільне підприємництво) – економічна система, домінуюча в Західному світі після краху феодалізму, при якій більша частина засобів виробництва знаходиться в приватній власності, а виробництво і розподіл відбуваються під впливом ринкових механізмів.

Картель – одна з форм монополістичних об’єднань підприємців, у яких виробляють переважно однорідну продукцію. Учасники картелю укладають угоду про поділ ринків

збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо, зберігаючи свою виробничу і комерційну самостійність.

Київська козаччина – антикріпосницький селянський рух у Київській губернії та Чернігівській губерніях, спрямований проти національної і соціальної політики російського уряду в Україні. Приводом до нього став царський маніфест від 25 січня 1855 р. про створення рухомого ополчення. Селяни сприйняли зміст маніфесту як звільнення від кріпосної залежності. Вони масово записувались у „козаки”, відмовляючись виконувати повинності. Придушений військовими.

Київська Русь (Русь, Давня Русь) – середньовічна східнослов'янська держава зі столицею в Києві, яка існувала у IX–XIII ст. на території, що охоплювала в часи найбільшої могутності територію від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, і від верхів'їв Вісли на заході до Таманського півострова на сході. Ооб'єднала під владою династії Рюриковичів східнослов'янські та фіно-угорські племена. Після смерті князя Ярослава у 1054 р. держава вступила в тривалий період занепаду та феодальної роздробленості. Винятком становить правління Володимира Мономаха та його сина Мстислава, які на певний час спромоглись консолідувати владу. Зміни в торгових маршрутах значно підірвали економічну значимість, тоді як нападки половців позбавили багатства й енергії. Суперництво регіональних правителів за титул Великого князя також ослабили Русь. В 1240 р. більшість князівств потрапили в політичну залежність від Золотої орди. Київська державність була продовжена західними князівствами Галичини та Волині, однак в XIV ст. дані землі були поглинуті Польським королівством та Великим князівством Литовським відповідно.

Кирило-Мефодіївське братство – українська таємна політична організація, існувала в Києві протягом грудня 1845 – березня 1847 рр. Спиралася на традиції українського визвольного й автономістського руху. Ініціаторами створення були В.Білозерський, М.Гулак, М.Костомаров, П.Куліш, О.Маркевич, членами – Г.Андрузький, О.Навротський, Д.Пильчиков, І.Посяда, М.Савич, О.Тулуб, з квітня 1846 р. – Т.Шевченко. Програмні документи – „Книга буття українського народу”, „Статут Слов’янського братства Св. Кирила і Мефодія”, підготовлені М. Костомаровим, та „Записка”, написана В. Білозерським. Головне завдання братства – побудова майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення низки реформ: створення демократичної федерації слов'янських народів на принципах рівності і суверенності на чолі з Україною; знищення царизму, скасування кріпосного права та станів; встановлення демократичних прав і свобод; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури та освіти. Члени братства вели активну

громадсько-політичну діяльність. У березні 1847 р. за доносом О.Петрова діяльність братства була викрита, а його члени заарештовані.

Кіш – місцезнаходження кошового отамана; згодом назва закріпилася за козацькою столицею – Запорізькою Січчю, де розташовувалася постійна резиденція гетьмана. Кошем називали також центральний орган управління Січі, що відав адміністративними, військовими, фінансовими, судовими та іншими справами. На чолі Коша стояв кошовий отаман.

Клейноди (нім. скарб, дорогоцінність) – знаки розрізнення козацьких військ та символи влади козацької старшини – булава кошового отамана, пернач полковника, срібна печатка писаря, палиця судді, оздоблена срібними кільцями та ін.

Княжі з'їзди (снеми) – з'їзди удільних князів Київської держави, які визнавали васальну залежність від великого князя Київського. Княжі з'їзди вирішували найважливіші військові справи, погоджували міжусобні суперечки тощо. Головував на з'їзді великий князь Київський. Княжі з'їзди відбивали поступову втрату влади великим київським князем і посилення впливу на державне управління місцевих феодалів. Головними дійовими особами на княжих з'їздах були удільні князі, яких супроводжували „брати" (найближчі однодумці), „сини" (васали), „думці" (члени боярської ради), церковні служителі.

Князь (жін. рід **княгиня**) – титул голови феодальної монархії, або будь-якої іншої політичної системи (удільного князівства), великого посадовця чи вельможі у V– XX ст. Споконвічно був спадковим титулом у середовищі аристократії, але з кінця XVIII ст. став даруватися монархом за вислугу як дворянський титул.

Козак – термін тюркського походження, що означає вільну людину, шукача пригод, бурлаку; водночас уживався на означення охоронця кордонів, термін „козак" уперше згадується в Початковій монгольській хроніці 1240 р. Означає „схильний до розбою, завоювання". У кримських татар цей термін відомий з XIV ст. як „страж", „стражник". Перша згадка про українських козаків – 1489 р. („Хроніка всього світу" польського історіографа М. Бєльського) Військове звання у військових формуваннях Гетьманщини, Російської імперії, УНР, Української Держави XIX–XX ст.

Козаки реєстрові – українські козаки, які перебували на службі уряду Речі Посполитої в др. пол. XVI ст. – пер. пол. XVII ст. (з 1572 р.) Назву дістали від записів до спеціальних реєстрів (списків). Виникнення реєстрового козацтва пов'язане з необхідністю зміцнення південного кордону та здійснення воєнних кампаній проти сусідніх держав. Реєстрове козацтво не вимагало великих видатків і відзначалося високою боєздатністю.

Козацька Рада – верховний орган влади в Запорізькій Січі, який обирав військову (козацьку) старшину і вирішував усі найважливіші воєнні, дипломатичні, господарські та інші питання.

Козацька старшина – військовий та адміністративний керівний орган Запорізької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України.

Колабораціонізм (фр. співробітництво) – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим і мав місце практично в кожній окупованій країні.

Колгосп – колективне господарство; форма колективного господарства, що набула поширення в СРСР після проведення колективізації. При утворенні колгоспу усуспільненню підлягали землі, реманент, робоча худоба, у власності селян залишались лише присадибна ділянка, птиця, дрібна худоба, корови. Землі, реманент, техніка колгоспу з формальної точки зору були власністю тих, хто його утворив. Але за радянської дійсності селяни фактично втратили будь-які права власності на усуспільнене майно.

Колективізація – політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 1920–1930-х рр. на основі „розкуркулювання” і суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності. Передбачалося, що результатом колективізації стане ріст виробництва сільськогосподарської продукції на 150%. Колективізація мала охопити майже всі селянські господарства, ліквідувавши „шкідливий буржуазний вплив” приватної власності. Фактичною метою було перетворення всієї робочої сили села та міста на робітників державних підприємств. Це давало змогу встановити повний економічний контроль влади над громадянами, поширити її політичне панування на економічно самостійне до цього селянство, тобто на практиці реалізувати ідею диктатури влади над усією країною, де селяни складали більш ніж 85 % населення. Реалізація плану зустріла опір з боку селян, яких мали позбавити землі. Найрадикальніше колективізація відбувалася у сільській місцевості, де вона нагадувала війну режиму проти селянства. Історики називають колективізацію однією з причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Колонія (лат. поселення) – територія або країна, що перебуває в політичній та економічній залежності від метрополії. Безпосереднє грабування колоній метрополіями, експлуатація їхніх жителів і природних ресурсів, обтяжливі податки й побори закріплювали та посилювали економічне і політичне відставання колоній.

Колоніалізм – система воєнно-політичного та економічного поневолення слабкорозвинених країн сильнішими державами. У XVI–XVII ст. великими колоніальними державами стали Іспанія, Португалія, Голландія, пізніше Велика Британія, Франція, а наприкінці XIX – на поч. XX ст. – Німеччина, США.

Комітет бідноти (комбід) – орган радянської влади на селі в часи „Воєнного комунізму”. Проіснували в Росії до початку 1919 р., після чого були об'єднані з сільськими радами. Комбіди займалися розпалюванням класової ворожнечі між бідняцькими і заможними верствами селянства, перерозподілом землі, вилученням продовольчих запасів за продрозверсткою з так званих куркульських господарств. Сільський комбід складався з трьох осіб, волосний – з п'яти-семи. Взимку 1919 р. комбіди створювалися переважно в Лівобережній Україні, де радянська влада змогла закріпитися. Спроби більшовиків розколоти українське село, спираючись на його біднішу частину, фактично провалилися. Селянство відповіло на запровадження „воєнного комунізму” повстанським рухом, який спричинив падіння радянської влади. Після поновлення радянської влади в 1920 р. більшовики відмовилися від комбідів і замінили їх комітетами незаможних селян (комнезами).

Консерватизм (лат. зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Для консерватизму характерні прихильність до існуючих та установлених соціальних систем і норм, „скептичне” сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революції та радикальних реформ, обстоювань еволюційного органічного, максимально повільного розвитку.

Компанійці, компанійські (охотницькі) полки – наймані кіннотні козацькі полки які виконували функції нагляду за порядком. Перший такий полк створив гетьман Д.Многогрішний у 1668 р. Виконували військово-політичні функції, несли сторожову та розвідувальну службу, а також брали участь у військових діях.

Конституція (лат. устрій, порядок) – основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Інші закони держави, як правило, спираються на конституцію.

Конфедерація – політичний союз, кожний член якого зберігає незалежність, або союз окремих суверенних держав, що об’єднуються заради вирішення окремих спільних завдань, наприклад, боротьби зі спільним ворогом. Форма державного або соціального устрою.

Держава-конфедерація має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності в певних, чітко визначених сферах (військовій, рідше зовнішньополітичній, економічній). Члени конфедерації зберігають свій державний суверенітет, незалежну систему органів влади, своє законодавство і передають в компетенцію Союзу лише рішення обмеженої кількості питань – найчастіше в області оборони, зовнішньої політики. Рішення щодо загальних для союзних держав питань необов'язково діє на території кожної, що входить в конфедерацію держави.

Корніловський заколот – невдала спроба генерала Лавра Корнілова у вересні 1917 р. встановити диктатуру в Росії.

Кошова старшина – адміністративне і військове керівництво (уряд) Запорізької Січі: кошовий отаман, військовий суддя, писар, обозний, осаул, які разом становили Кіш Січі. Обиралися щорічно на загальновійськовій раді.

Кошовий отаман – глава військового управління в Запорізькій Січі, яка називалася кошем (тобто табором, общиною). Обирався на раді (сході) козаками, користувався майже необмеженою владою, але щорік давав звіт про свої дії раді.

Країни осі, **Нації осі**, **Об'єднання осі**, **Країни фашистського альянсу**, **гітлерівська коаліція** – об'єднання країн в часи Другої світової війни. Три головні країни – елементи осі: націонал-соціалістичний Третій Райх, фашистська Італія та Японська імперія (**„Вісь Рим-Берлін-Токіо”**) були членами військового союзу Берлінського пакту підписаного в серпні 1940 р., що офіційно заснували Об'єднання Осі.

Кримське ханство – монархічна держава кримсько-татарської династії Ґераїв. Існувала у 1449–1783 рр. Займала територію Криму, степів Північного Причорномор'я в межиріччі Дністра і Дону, а також земель північної Кубані. Заснована Хаджі І Ґераєм внаслідок політичного розпаду Золотої Орди.

Куна – грошова одиниця Стародавньої Русі і слов'янських народів .Назва походить від шкурки куниці, тому прихильники теорії „шкіряних грошей” помилково бачили в куні винятково хутра, що виконували в Русі функції монети. Сучасна наука припускає можливість локального вживання шкурок хутрових звірів замість грошей, однак куна, як свідчать письмові джерела, була переважно металевою монетою. Куною називали і диргеми, і західноєвропейські динарії, і руські срібники. Перелічені монети часто зустрічаються у скарбах, знайдених на території України.

Курінь – військово-адміністративна одиниця Запорізької Січі, що налічувала до кілька сотень козаків на чолі з курінним отаманом, який обирався курінною радою; мала своє окреме господарство, власну назву.

Куркуль (кулак) – зневажлива назва заможного селянина. В Радянському Союзі конкретне значення істотно залежало від поточної політичної кон'юнктури та могло означати як заможного селянина, так і противника колективізації взагалі, незалежно від майнового стану, передбачалось знищення як класового ворога. На час здійснення Жовтневого перевороту 1917 р. частка робітників (пролетаріату) в населенні Російської імперії становила трохи більше 3%, а селян – не менше 85%.

Л

Лавники (польськ. засідатель) – члени судової колегії („лави") з компетенцією розгляду карних та певних категорій цивільних справ у містах магдебурзького права. В Україні лави мали тільки великі міста. Вони складалися з 3-7 членів. За приписами магдебурзького права лавників обирала міська громада. На практиці нових лавників залучали до лави її старі члени. Головою лави був війт. Лави з лавниками існували до скасування магдебурзького права. На українських землях під владою Австрії лавами стали пізніше називатися суди присяжних.

Литовська метрика – архів Великого князівства Литовського, зберігається в Центральному державному архіві древніх актів в Москві. Документи Литовської метрики є джерелом вивчення історії Литви, Білорусії, України і російських земель, які тривалий час входили до складу Литовської держави. Документи Литовської метрики оформлені в книги (біля 600), які діляться на посольських, данин, записів, судних справ, публічних справ, оренди.

Статут Великого князівства Литовського – основний кодекс права Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського. Видавався у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 рр., які відомі як **Литовські статути**. Джерелами Литовського статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, „Руська правда", польські судебники та кодекси інших держав.

Лібералізм (лат. вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, демократичних свобод і вільного підприємництва. В основі ідей лібералізму – свобода людини, її діяльності, необхідність гарантування і захисту цієї свободи системою законів, перед якими всі рівні. Виник у Європі у XVIII–XIX ст. в період боротьби буржуазії проти абсолютизму.

Листопадовий чин (Листопадова революція, Листопадовий переворот, Листопадовий зрив, Першолистопадове повстання) – українське повстання, організоване в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. Українською Національною Радою силами Українських січових стрільців у Королівстві Галичини і Волині, коронній землі Австро-Угорської імперії з метою встановлення влади Української Держави (названої згодом „Західноукраїнська Народна Республіка”) на землях, на які вона обґрунтовано претендувала. У результаті утворилася держава площею 70 тис. км², що викликало невдоволення Польщі, яка розв’язала українсько-польську війну 1918–1919 рр. для захоплення Галичини.

М

Магдебурзьке право – найбільш поширений у містах Центрально-Східної Європи варіант німецького права, що виник у 1188 р. в м. Магдебург (Німеччина, земля Саксонія). Незалежно від терену свого побутування, це право означало: міську автономію для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду і лаву або дідичного війта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість на певних умовах, постійний чинш як феодальну ренту, свободу вибору занять (у сфері торгівлі або ремеслі). Джерелом М.п. був привілей архієпископа Віхмана (1188 р.), а також правові повчання лавників – шефенів з м. Магдебург. Їх доповнив звід саксонського права „Саксонське дзеркало”, написаний бл. 1233 р. Ейке фон Репковим. Від середини XIII ст. основним джерелом вважався „Вайхбільд”.

Малоросія – у XVIII ст. в Російській імперії так почали позначати Лівобережну Україну. Назви Малоросія, малоросійський, малоросіяни вживалися стосовно всієї підросійської України упродовж XIX – поч. XX ст. „Малоросія” виведено від назви „Мала Русь”, якою у XIV ст. візантійці називали Західноукраїнські землі (Галицько- волинське князівство) через створення в межах загальноруської митрополії власної митрополії: Київську митрополію називали Велика Русь, Галицьку – Мала Русь.

Масонство (анг., фр. вільне каменярство) – морально-етичний рух у вигляді закритої організації. Найбільш поширене означення – це „система моралі, викладена в алегоріях та проілюстрована символами”, також – всесвітнє братство, всесвітній Орден. Більшість символіки запозичено з іудаїзму й християнства, в ритуалах відіграються легенди з біблійними персонажами. Увага масонів звертається на необхідність морального самовдосконалення, а також духовного зростання в рамках тієї релігії, яку кожен з них

сповідує. Філософія масонства включає в себе зовнішні елементи як християнства, так й інших релігій. Кожен масон шанує Бога, до Нього звертаються, як до „Великого Будівельника (Архітектора) Всесвіту”, і допускається сповідування будь-якої традиційної релігії. Проте дискусії з релігійних і політичних питань виключаються з масонських зборів, у масонстві немає своєї теології. Кожен масон продовжує сповідувати ті релігійні погляди, з якими він прийшов у ложу. Масонство не є самостійною релігією або заміною релігії, масонська філософія не стосується релігійних поглядів своїх членів і не коригує їх. Масонська морально-етична система і філософія спирається на віру своїх членів в Бога, залишаючи для кожного масона свободу належати чи не належати до певної релігії чи конфесії.

Міжусобиця – незлагода, внутрішній розбрат, війна між якими-небудь суспільними групами або особами в державі (переважно у феодальній). Використовуючи феодальні міжусобиці на Русі, половці посилили напади на руські землі і особливо на Придніпров'я.

Печеніги – об'єднання тюркських та інших племен, що вперше згадується у VIII ст., востаннє етнонім „печеніги” згадується в угорських джерелах кінця XIV – поч. XV ст.; у візантійських джерелах як „пачинакіти”, в арабських – народом „баджнак”. Печенізька мова належала до тюркської групи мов у переважної частини населення печенізької держави, провідна верства печенігів користувалася перською мовою, визначну роль відігравали гуно-болгарські мовні елементи. Від кінця IX ст. до половини XI ст. очолювали кочову державу на теренах південної половини сучасної території України.

Метрополія – (гр. материнське місто) імперіалістична держава, що володіє колоніями; столиця; у Стародавній Греції місто-держава (поліс), яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях. Країна, що володіє колоніями, центр **Монополія** (гр. один продаю) – виключне право (виробництва, торгівлі, промислу тощо), що належить одній особі, групі осіб чи державі з метою збільшення прибутків і ліквідації конкуренції.

Московське царство, Московська держава, Московія – централізована держава у період кінця XV–XVII ст. Попередником Московського царства було Велике князівство Московське та Золота Орда. З проголошенням Петра I імператором всеросійським (1721) назва держави була змінена на „Всеросійську імперію”.

Москвофільство – суспільно-політична течія в Галичині, на Буковині та Закарпатті у другій половині XIX - на початку XX ст., що ставила метою приєднання Західної України до Росії. Москвофіли пропагували „єдину неділиму російську народність”. Прихильники течії обстоювати національно-культурну, а пізніше – державно- політичну єдність з російським

народом і Росією. Свої головні надії вони покладали на Росію, яка для них була гарантом національно-культурних та політичних прав.

Мюнхенська змова – угода, складена у Мюнхені 29 вересня 1938 р. і підписана наступного дня прем'єр-міністрами Великобританії – Невілом Чемберленом, Франції – Едуаром Даладьє, Італії – Беніто Муссоліні і рейхсканцлером Німеччини Адольфом Гітлером. В результаті угоди цими західними країнами було санкціоновано початок захоплення Чехословаччини фашистською Німеччиною. Воно передбачало передачу Німеччині Судетської області, Польщі – Тешинської Сілезії, Угорщині – Закарпаття.

Н

Наказ народного комісара оборони № 227 – документ, підписаний И.Сталіним 28 липня 1942 р., відомий під назвою „Ані кроку назад!”. Наказ під загрозою розстрілу забороняв будь-який відступ радянських військ під час радянсько-німецької війни без особливого розпорядження вищого командування. Наказом запроваджувалися штрафні батальйони, штрафні роти, загороджувальні загони з військ Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС).

Наказний гетьман – урядова особа в Україні у XVII-XVIII ст., що тимчасово обіймала посаду гетьмана, призначена гетьманом або обраний козацькою старшиною. У випадку смерті гетьмана або його усунення виконував обов’язки до обрання нового гетьмана.

Народний секретаріат – виконавчий орган Тимчасового Центрального виконавчого комісаріату (ЦВК) радянської України. Сформований у Харкові 30 грудня 1917 (12 січня 1918) року російськими і місцевими більшовиками як український радянський уряд на противагу до Української центральної ради та Генерального секретаріату Української народної ресубліки (УНР).

Народовці (українофіли) − діячі культурницького, згодом політичного руху, що виник на початку 1860-х років серед української інтилегенції Галичини на противагу рухові москвофілів. Народовці пропагували традиції національного відродження, українську мову й народну школу, проводили культурно-освітницьку роботу. Ними засновано перший український професійний театр у Львові (1867 р.), культурно-освітою організацією «Руська освіта» (1861 р.), «Просвіту» (1868 р.), Літературне товариство ім. Т.Шевченка (1873 р.). Видавали журнали та газети. У 70- х роках у народовському русі виділилася радикальна течія: І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін. У 1885 р. народовці заснували свою політичну організацію − Народну Раду. У 90-х з руху народовців постали 4 політичні партії:

Руська Радикальна партія (1890 р.), Українська соціал-демократична партія (1899 р.), Національно-демократична партія (1899 р.) та Християнська партія (після 1896 р.). З кінця 60-х років народовський рух розвивався на Буковині. Тут його лідерами були брати Воробкевичі, Е.Пігуляк, О.Федькович, І.Тимінський та ін. У 1900 р. Він розпався на Націонал-демократичну і Соціал-демократичні партії.

Науково технічний прогрес – це поступальний рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання і освоєння зовнішніх сил природи; це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності.

Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові (НТШ) – засноване в 1892 р. на кошти української громадськості Львова та інших міст Західної України. Було побудоване як прообраз академії наук - із історично-філософською, філологічною та математично-природничо-лікарською секціями і підсекціями, із виданням наукових

„Записок”, збірників, часописів, із дійсними й почесними членами. Поряд із науково-дослідницькою діяльністю НТШ проводило культурно-просвітницьку роботу серед населення.

Націоналізація – вилучення з приватної власності осіб у власність держави землі, промислових і транспортних підприємств або цілих галузей економіки.

Націоналізм – ідеологія і напрямок політики, базовим принципом якої є вища цінність нації та її основа в процесі державотворення. У націоналізмі є безліч течій, деякі з них суперечать один одному. Як політичний рух, націоналізм прагне до захисту інтересів національної спільності у відносинах з державною владою. У своїй основі націоналізм проголошує вірність та відданість своїй нації, політичну незалежність від інших націй і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичної захисту умов життя нації, її території мешкання, економічних ресурсів і духовних цінностей. Націоналізм спирається на національне почуття, яке схоже з патріотизмом. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, не дивлячись на протилежні класові інтереси.

Національно-визвольна війна – всенародне національно-визвольне повстання з метою відновлення чи заснування державності. Внаслідок війни під проводом Б.Хмельницького (1648–1657) (перша українська революція) була відновлена українська державність.

Національно-демократична революція 1917–1921 рр. – події в Україні, що розпочалися в березні 1917 і тривали до 1921, метою яких було відновлення державності України.

Нація – історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки.

Нова економічна політика (НЕП) – економічна політика, яка проводилася в Радянських республіках починаючи з 1921 р. Була прийнята весною 1921 р. X з'їздом РКП(б), змінивши політику „воєнного комунізму”, що проводилася в ході Громадянської війни. Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕПу – заміна продрозкладки продподатком у селі, використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи (1922–1924), в результаті якої рубль став конвертованою валютою. НЕП дозволив швидко відновити господарство, зруйноване Першою світовою і Громадянською війнами. З другої половини 1920-х років почалися перші спроби згортання НЕПу.

Нова ера – політика українсько-австрійсько-польського порозуміння (компромісу) в Галичині у 1890 р., яка полягала в лояльному ставленні народовців до імперії Габсбургів узамін на поступки українцям у культурно-освітньої галузі.

„Ножиці цін” – політика штучного завищення цін на промислові товари і заниження на сільськогосподарську продукцію з метою викачування ресурсів з села. Через ножиці цін українське селянство втрачало щорічно 300 мільйонів золотих довоєнних карбованців. Восени 1925 р., напередодні голодної зими 1926 р., більшість промислових товарів знову подорожчала на 50-100%, а податок збільшився у 6-7 разів. Застосовувалась радянським керівництвом у 1920–1930 рр.

О

Обозний – виборна службова особа, яка займала одну з найвищих державних і військових посад у Гетьманщині в XVII–XVIII ст. Поділялися на генеральних і полкових. Генеральний обозний, який належав до генеральної старшини, вважався першою особою після гетьмана.

Орден Єзуїтів (Товариство Ісуса) – християнський чернечий орден Римо- Католицької Церкви, який був заснований у 1534 р. іспанцем Ігнаціем Лойолою у Парижі й затверджений Папою Римським Павлом 27 вересня 1540 р.

Османська (Оттоманська) імперія (Туреччина, Порта) – ісламська монархічна держава турецької династії Османів. Існувала у 1299–1923 рр. Заснована султаном Османом I на

території Малої Азії. У ранньому Новому часі була наддержавою в Європі та Середземномор'ї.

Остарбайтери (нім. східні робітники) – німецький термін для означення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій, переважно з Рейхкомісаріату Україна, протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

П

Парова машина – своєрідний двигун зовнішнього згорання, в якому відбувається перетворення потенційної теплової енергії нагрітої пари в механічний рух. Цей пристрій був першим механічним двигуном, що знайшов практичне застосування. Спочатку парові машини використовувалися тільки в заводському виробництві, але пізніше їх почали встановлювати на паровози, пароплави та самохідні машини.

Партія – юридично оформлене об'єднання людей за політичним світоглядом, для досягнення конкретних цілей та захисту спільних інтересів. Інструментом партії є оволодіння політичною владою в державі або взяти в ній участь через своїх представників в органах державної влади та місцевого самоврядування. У демократичних країнах політичні партії керуються інтересами своїх виборців.

Перша світова́ війна – світова війна, глобальний збройний конфлікт, який розвивався перш за все в Європі від 28 липня 1914 до 11 листопада 1918 р., в якому брало участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців. Під час неї загинуло понад 10 млн солдатів і цивільних мешканців. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію XX ст. Сили Антанти на чолі з Французькою республікою, Російською імперією (що визнала свою поразку до закінчення війни), Великою Британією і США (від 6 квітня 1917 року), перемогли держави Четверного Союзу (також відомі як Центральні Держави) на чолі з Австро-Угорською імперією, Німецькою імперією, Болгарським царством й Османською імперією. Королівство Італія приєдналося до Антанти 1915 р.

Південне товариство декабристів – таємна революційна організація декабристів на Україні. Створене в березні 1821 р. членами Тульчинської управи колишнього „Союзу благоденства" (П.Пестель, О.Юшневський, П.Аврамов, О.Барятинський, М.Басаргін, Ф.Вольф, В.Івашев, О.Крюков і М.Крюков), які ввійшли до Корінної думи товариства.

Повіт – адміністративно-територіальна одиниця, що існувала на українських, а також польських, литовських і білоруських землях з другої половини XIV ст.

Погост – гостиний двір, пізніше – сільська громада і адміністративна одиниця у Русі.

Половці – угрупування тюркомовних племен, які в XI ст. поступово осідали у Північному Причорномор'ї і здійснювали численні напади на Русь. Протягом XI – першої половини XIII ст. південноруські князі з перемінним успіхом вели боротьбу з половцями. В середині XIII ст. половці частково перейшли до Угорщини, а основна маса була підкорена монголо-татарськими завойовниками.

Полюддя (від „ходіння по людях") – збирання данини у формі натурального оброку з підлеглого населення в Київській Русі, що його провадив кожної осені київський князь або його намісник. На думку деяких дослідників полюддя було формою розплати князя з дружиною, власне ж данина йшла на користь самого князя. Збирали хутро, мед, зерно, гроші тощо. Розмір данини точно не було визначено, що призводило до зловживань. Виїжджаючи на полюддя, князі та їхні слуги часто грабували населення і чинили насильства.

Польське повстання 1830–1831 рр. – національно-визвольне повстання поляків проти Російської імперії. Розпочалося 17(29).11.1830 р. у Варшаві, охопило польські землі у складі Росії, поширилося на територію Правобережної України та Білорусі.

Помаранчева революція (Майдан) – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді – грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів. Основним результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004. Конституційна реформа зменшила повноваження президента, і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів. За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу здобув Віктор Ющенко.

Промислова революція (промисловий переворот) – перехід від ручного, ремісничо-мануфактурного й доморобного до великого машинного фабрично- заводського

виробництва, який розпочався в Англії у другій половині XVIII ст. і впродовж XIX ст. поширився на інші країни Європи, США та Японію. Важливою складовою промислової революції було впровадження у виробництво і транспорт робочих машин і механізмів, які замінили ручну працю людей; створення самостійної машинобудівної галузі.

„Просвіти” – українські культурно-просвітні заклади клубного типу. Першу „Просвіту” засновано 1868 р. у Львові. З 1905 р. почали створюватись у Східній Україні. Наказом П. Столипіна 1910 р. їх було ліквідовано. Відродилися повсюдно 1917 р.; на вересень, коли зібрався І Всеукраїнський з’їзд „Просвіт”, їх налічувалося вже кілька тисяч. Провінційні „Просвіти”, очолювані місцевою інтелігенцією, провадили у селах і містечках культурно-освітню роботу: організовували школи для неписьменних, невеличкі бібліотеки, музичні і драматичні гуртки тощо. Одночасно „Просвіти” були осередками національного руху.

Проспфпілки – органи, які брали на себе функції захисту інтересів робітників перед підприємцями.

Протекторат – форма залежності однієї держави від іншої, коли основні питання її суспільно-політичного життя розв’язує на свій розсуд протектор. З початку, термін прийнятий сучасним міжнародним правом, це автономний терен, захищений у дипломатичному або військовому відношенні від третьої сторони сильнішою державою або юридичною особою. В обмін на це, протекторат зазвичай приймає конкретні зобов'язання, які можуть значно варіюватися, залежно від реальної природи їх відносин. Тим не менш, протекторат зберігає достатню міру суверенітету і залишається державою відповідно до міжнародного права.

Р

Рада генеральної старшини – дорадчий орган при гетьманові, що виконував важливі функції управління державним життям Гетьманщини 1648–1764 рр. до її складу входила генеральна старшина. Кожен з членів керував окремою ділянкою роботи. Її значення зростало у період відсутності гетьмана. Тоді керівну роль відігравав генеральний обозний або писар. Рада переважно здійснювала управління поточними справами держави. За необхідності для участі у ній запрошувалися полкова старшина, сотники і навіть міські урядники.

Рада народних комісарів УСРР (з 1937 р. – УРСР) (Раднарком, РНК) –найвищий орган виконавчої влади (уряд) Радянської України (УСРР, УРСР) у 1919 –1946 рр., попередник Ради Міністрів УРСР.

Рада народних міністрів УНР – виконавчий орган влади в УНР, попередня назва Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. Існувала від 22 січня 1918 р. (запроваджена IV Універсалом) до гетьманського перевороту (29 квітня 1918 р.) та під час Директорії Української народної республіки (УНР).

Ради робітничих депутатів – органи робітничої влади, які складалися з представників заводів і фабрик, почали виникати у часи піднесення революції 1905– 1907, масові позапартійні об'єднання громадян, які намагалися бути своєрідними органами робітничої влади.

Радикалізм (лат. корінний) – ідеологічна та політична течія, яка обстоює необхідність корінних суспільних та політичних змін, що виходять за межі існуючої системи. Радикалізм – прагнення до рішучих, кардинальних методів і дій у політиці. Його використовують для характеристики опозиційних напрямків, крайніх течій в ідеології і політиці (ідеології, політичні рухи, партії, партійні фракції, парламентські угруповання, окремі лідери).

Расизм – це світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи, тобто на раси на основі особливостей зовнішнього вигляду: колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо і різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас). Вони виходять з того, що різні раси та їх представники не є рівноважними за здібностями й можливостями, що існують „повноцінні" та „неповноцінні" раси та нації.

Революційна українська партія (РУП) – перша активна політична партія на Центральних і Східних українських землях, заснована 1900 р. в Харкові діячами студентських громад: Д.Антоновичем, М.Русовим, Л.Мацієвичем, Б.Камінським, П.Андрієвським, Ю.Коллардом, О.Коваленком, Д.Познанським й ін. як підпільна революційна партія. Стояла на самостійницьких позиціях, метою діяльності була „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ".

Революція Гідності (Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Єврореволюція) – політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 р., викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу.

Одними з головних причин протестів стали надмірна концентрація влади в руках президента Віктора Януковича та його „сім'ї”, небажання народу України миритись з перетворенням країни не лише де-факто, але і де-юре на одну з колоній Росії.

Революція на граніті (Студентська революція на граніті) – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокори, організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 року в УРСР. Стрижнем протестних подій було студентське голодування на площі Жовтневої революції у Києві (нинішньому Майдані Незалежності). Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту: недопущення підписання нового союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

„Рейкова війна” – операція радянських партизан у період з 3 серпня до середини вересня 1943 р. в тилу німецьких військ на території Росії, Білорусі та частини України з метою одночасного масового зруйнування залізничного полотна та станційних споруд.

Рента – дохід від власності, який сплачують орендатори власникам землі за право її використання протягом певного періоду.

Репресії – це комплекс заходів з арештів, розстрілів і переселення великих мас людей.

Ринкова економіка – економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок; форма економічної організації, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів.

Розкол християнської церкви 1054 р. – остаточний розкол християнської церкви на католицьку під проводом Папи Римського та православну під проводом Вселенського Патріарха Константинопольського.

Розкуркулення – кампанія експропріації селянських господарств у 1930-ті роки , складова частина примусової колективізації. Здійснювалась на основі постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. „Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”. Формально спрямована проти найзаможніших селян, на практиці вилилась у репресії проти значної кількості середняків, які в Україні складали дві третини селян.

„Розстріляне відродження” – термін, яким визначається знищення провідних діячів української культури 1920-30-х рр. Початком масового нищення української інтелігенції вважається травень 1933 р., коли відбулися арешт Михайла Ялового і самогубство Миколи Хвильового, у харківському будинку „Слово”. Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р. Тоді, „на честь 20-ї річниці Великого Жовтня” у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком був розстріляний Лесь Курбас і ще 100 діячів української культури.

Руїна – період історії України другої половини XVII ст., що відзначився розпадом української державності, загальним занепадом та кровопролитними війнами на території України. Частіше за все під Руїною розуміють період від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687).

„Руська Правда” – збірка стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI-XII ст. за часів князювання Ярослава Мудрого та його синів на основі звичаєвого права

С

Сеньйорат – принцип успадкування майна найстаршим членом роду незалежно від ступеня споріднення з померлим; також принцип верховної влади.

Сердюки – наймані піхотні козацькі полки, утримувані гетьманським коштом. Створені гетьманом П.Дорошенком. Виконували функції особистої гвардії гетьмана, охороняли його резиденцію, військове спорядження та артилерію. Сердюків набирали переважно з українського населення козаків Гетьманщини і Запоріжжя, які наймалися за утримання і платню від гетьманського уряду. Середній сердюцький полк нараховував 400-500 вояків.

Синдикат – одна з форм капіталістичної монополії – договірне об'єднання підприємців, окремої галузі виробництва, що створювалося з метою захоплення ринку.

Солтис – у середньовіччі голова села або селища у Середній та Східній Європі. Завдання солтиса було керувати своїм селом та збирати податки для короля. Він мав майже таке значення як сьогодні мер міста або як голова сільради. Існували солтиси і в Україні: в Закарпатті, де вони засновували в XII–XIV ст. села та на українських землях Речі Посполитої. На західноукраїнських землях, які з XIV ст. підпали під владу Польщі, солтис це особа, що її призначав феодал начальником села, заснованого на німецькому праві. Солтис був заступником пана щодо поселенців, головою сільської самоуправи і суду; до XVI ст.

посада солтиса була спадкова. У селах Західної України, яка входила у 1923–1939 рр. до складу Польщі, солтис був керівником адміністрації і територіального самоврядування на території сільської громади.

Соляний шлях – торговий маршрут, згадуваний літописом під 1170 р., яким привозили сіль з Криму на Русь. Ішов з Київщини вздовж лівого берега Дніпра до гирла річки Ворскла, де переходив на правий берег і, прямуючи на південь, оминав велике коліно Дніпра, щоб біля гирла річки Конка, на Кам'янському перевозі знов перейти на лівий берег. Звідси прямував на Перекоп і далі на Крим.

Смерди – найменування феодально-залежних селян у Київській Русі та у деяких інших слов'янських державах в XI – XVI ст.

Снем (прасл. збори) – назва народних зборів, а згодом – представницького органу влади в слов'янських країнах, зокрема у Чехії. У Давній Русі снемами називали княжі з'їзди.

Соціалізм – соціально-політична система, в якій процес виробництва і розподілу доходів знаходиться під контролем суспільства. Одна з основних позицій соціалістичного руху є суспільна власність на засоби виробництва, яка замінює собою приватну власність. Передача власності з приватних рук під громадський контроль проводиться для запобігання експлуатації людини людиною, збільшення ефективності його праці, зниження диференціації доходів, забезпечення вільного і гармонійного розвитку кожної особистості. При цьому зберігаються елементи економічного нерівності, але вони не повинні бути перешкодою для досягнення вищезазначених цілей. Соціалізм – вчення, в якому як ідеал висувається здійснення принципів соціальної справедливості,свободи і рівності; суспільний лад, що ці принципи втілює.

Соціалістичне змагання – форма трудового ентузіазму робітників , намагання перевершити, перемогти когось у чому-небудь, домагаючись кращих,чим у когось, результатів показників. Використана партійним керівництвом в СРСР та інших соціалістичних державах як обов'язкова форма праці, що заохочувалась, як правило, моральними стимулами.

Союз визволення України (СВУ) – політична організація, утворена на початку першої світової війни у Східній Галичині 4 серпня 1914 р., головною метою якої було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-

Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом.

Статут Великого князівства Литовського – основний кодекс права Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського. Видавався у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 рр., які відомі як Литовські статути. Джерелами Литовського статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, „Руська правда”, польські судебники та кодекси інших держав.

Старшина (козацька) – військовий та адміністративний керівний орган Запорізької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України у XVI–XVIII ст. Старшина зосереджувала в своїх руках адміністративну владу і судочинство, керувала військом, розпоряджалася фінансами, представляла Січ у зносинах з іноземними державами. Старшину обирали на військовій козацькій раді за участю всього козацтва. Військова старшина – кошовий отаман, військовий суддя, військовий осавул, військовий писар та курінні отамани; військові служителі – підписар, булавничий, хорунжий, бунчужний, перначний, підосавул, довбиш, піддовбиш, військовий пушкар, підпушкар, гармаш, військовий товмач, військовий шафарі, підшафар, кантаржій та канцеляристи; похідні та паланкові начальники – полковник, писар, осавул, підписар та підосавул.

Стаханівський рух – одна з форм так званого соціалістичного змагання. Виникла в середині 1930-х рр. Названа за ім’ям вибійника шахти „Центральна-Ірміне” О.Стаханова, який у ніч проти 31 серпня 1935 р. встановив світовий рекорд видобутку вугілля (протягом зміни видобув 102 т вугілля (норма 7 т)). Весь видобуток записали на рахунок О.Стаханова, не врахувавши роботи кріпильників, які йому допомагали. Партійні, господарські та громадські організації прагнули надати стахановському руху масового характеру. З цією метою широко застосовувались адміністративно-командні методи, а також різноманітні форми пропагування і узагальнення досвіду новаторів, їх морального і матеріального заохочення. Спочатку стахановський рух мав високу ефективність, давав можливість виконувати планові завдання. На підприємствах, які не мали достатніх резервів, це призводило до величезного перенапруження людських сил і матеріальних ресурсів, порушення нормального ритму виробничого процесу та наступного значного спаду виробництва.

„Судебник” Казимира IV – перший кодекс норм кримінального права та судочинства Великого князівства Литовського, Руського, виданий 29 лютого 1468 р. у Вільні. Базувався на положеннях „Руської правди”, на великокнязівських привілеях, уставах і на звичайному праві литовських, українських та білоруських земель. Діяв до виходу першого Литовського статуту.

Страйк – організоване масове або часткове припинення роботи чи інша протидія нормальному (традиційному) перебігу виробничого процесу з метою домогтися від підприємця чи уряду виконання певних економічних і політичних вимог.

Сюзерен – великий феодальний правитель, влада якого базується на васальному підпорядкуванні йому дрібніших феодалів, які одержують від сюзерена право на частину землі у його володіннях (феод) чи утримання з неї. Також відомий як сеньйор, пан, господар.

Т

Тевтонський орден – німецький, католицький духовно-лицарський орден, який утворився наприкінці XII ст. в Палестині під час хрестових походів. У XIII ст. на захоплених у прусів, литовців, поляків землях Прибалтики орден заснував феодальну державу. У 1410 р. орден був розгромлений під час Грюнвальдської битви. Експансія Тевтонського ордену була припинена. У 1525 р. володіння ордену в Прибалтиці перетворились в герцогство Прусія.

Товариство об'єднаних слов'ян – таємна політична організація. Заснована на початку 1823 р. у Новограді-Волинському колишніми членами Товариства першої згоди – офіцерами А. та П.Борисовими і учасником польського визвольного руху Ю.Люблінським. Товариство гуртувало кількадесят членів, переважно офіцерів молодших рангів частин, а також місцевих нижчих урядовців. Основним завданням Товариства було визволення слов'ян з-під чужої влади, ліквідація монархічного устрою, примирення між слов’янськими народами і створення федеративного союзу слов’янських республік з демократичним ладом, кожна з яких мала самостійно організувати свою законодавчу й виконавчу владу.

Трест – одна з форм монополій; у ньому відбувається повне злиття управління підприємствами як у сфері виробництва, так і збуту товарів, підприємства-учасники підпорядковуються єдиному управлінню.

Троїстий союз – військово-політичний блок Німецької імперії, Австро-Угорської імперії та Королівства Італія, який склався в 1879–1882 рр. і був спрямований проти Французької республіки, Російської імперії та Великої Британії.

Трудова міграція – пересування особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць України.

У

Українська центральна рада (УЦР), також Центральна рада – спочатку український представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу – революційний парламент України, який керував українським національним рухом. Період діяльності: 4 (17) березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.

Українське національне відродження – соціальний та політичний рух на території Російської та Австро-Угорської імперій, що виступав за національно-культурне відродження й становлення української нації. Зародився на території Російської імперії у колах козацької старшини, під впливом історичних процесів у Європі кінця XVIII ст. Великодержавна політика царського самодержавства призвела до піднесення українського національного руху в Росії в сер. XIX ст. На поч. XX ст. він остаточно перейшов у свою політичну стадію і характеризувався активною боротьбою українців за свої культурні, і політичні права. З виникненням українських партій, розв'язання національного питання в Росії пов'язується з вирішенням глобальних політичних проблем: ліквідація самодержавства, встановлення парламентаризму, надання демократичних свобод.

Уманський котел – оточення з'єднань 6-ї та 1-ї радянських армій (65 тис. осіб) німецько-фашистськими військами в районі міста Умані на початку серпня 1941р.

Унія – об'єднання, союз держав: персональна – під владою одного монарха (наприклад, Кревська 1385 р.); реальна – на основі угоди між державами або одностороннього акту більш сильної держави; релігійна, наприклад, Берестейська церковна унія (1596 р.).

Універсали (лат. загальний) – особлива категорія документальних джерел, поширених в Україні та Речі Посполитій в XVI–XVIII ст., що мали характер публічноправового акту (маніфесту).

Універсали Української центральної ради – державно-політичні акти, грамоти-прокламації, які видавала Українська центральна рада для широкого загалу. Всього УЦР видала 4 Універсали, які визначили етапи Української держави – від автономної до самостійної. І-й – 10 (23 червня) 1917 р. – декларував проголошення автономії України у складі Росії; визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ; ІІ-й – 3 (16) липня 1917 р. – компроміс із Тимчасовим урядом. Проголошував, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії; ІІІ-й – 7 (20) листопада 1917 р. – Проголосив Українську Народну Республіку: Україна не відокремлювалася повністю від

Росії, але вся влада належала тільки Центральній Раді та Генеральному Секретаріату; IV-й – 9 (22) січня 1918 р. – Декларував незалежність України. УНР проголошувалася „самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу”.

Устава на волоки 1557 р. – нормативний документ короля польського і великого князя литовського Сигізмунда II Августа, за яким у серед. XVI ст. про проведення аграрної та фінансово-податкової реформи на території Великого князівства Литовського. Містив 49 артикулів. За „Уставою” всі земельні володіння великого князя вимірювалися і ділилися на однакові ділянки – волоки (дорівнювали прибл. від 16,8 до 21,8 га в залежності від місцевості), що стали єдиною одиницею оподаткування. Найкращі орні землі відводилися під великокнязівські фільварки, решта розподілялася між селянами.

Уходники – люди різних станів: селяни, міщани, бояри і навіть маґнати, які любили пригоди і ризик та ходили на „уходи” в степ на полювання, рибальство, збирання меду (XIV–XVI ст.).

Ф

Фемінізм (лат. жінка) – термін для позначення жіночого руху, головною метою якого було й є виборювання соціальних, політичних та економічних прав, рівних з правами чоловіків. Розпочався з Французької революції 1789 р., набув поширення лише протягом XIX ст. Перший в історії з'їзд на захист прав жінок було скликано у липні 1848 р. в Сенека-Фоллсі (штат Нью-Йорк), який проголошував рівноправність чоловіків і жінок, виборче право для жінок, право на власне майно (за тодішніми законами майном і заробітком дружини розпоряджався чоловік), вільний вибір професії і доступ до всіх навчальних і духовних установ, зміну закону про розлучення тощо.

Фільварок – це форма господарювання, багатогалузеве господарство, яке орієнтоване на виробництво збіжжя на продаж. За існування панщини у фільварках широко використовувалася праця кріпаків, а пізніше – наймана праця.

Форсована індустріалізація – намагання радянського керівництва прискорити темпи індустріалізації шляхом виконання економічно необґрунтованих планів. У цілому форсована індустріалізація України не призвела до підвищення життєвого рівня населення. У 1930-ті рр. знову з'явилися величезні черги, продовольчі картки, дефіцит найнеобхіднішого.

Х

Характерник – назва віщуна, чаклуна на Запорозькій Січі, який займався не лише ворожінням, але й лікуванням поранених козаків, їх психотерапією та психофізичною підготовкою. Своєрідний духовний наставник, якого козаки шанували і дещо побоювались, хранитель традицій і таємниць бойового мистецтва запорозького козацтва.

Хмельниччина (Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657) – всенародне національно-визвольне повстання в Україні під проводом гетьмана Б. Хмельницького 1648-1657 рр. проти політичної влади Речі Посполитої, внаслідок якої була відновлена українська державність. Причинами війни було посилення національного, соціального та релігійного гніту українців з боку польської шляхти. 27.07.1657 р. гетьман помер. Війна під проводом Б.Хмельницького принесла відновлення української державності, справила вирішальний вилив на її наступний розвиток, формування національно- державницької ідеї та її практичної реалізації.

Хазарський каганат, Хозарія, Хазарія (650–969) – середньовічна держава, створена кочовим народом хозар. Виділилася з Західно-Тюркського каганату. Контролювала територію Північного Кавказу, Нижнього і Середнього Поволжя, сучасного північно-західного Казахстану, Приазов'я, північну частину Криму, а також степи і лісостепи Східної Європи до Дніпра. Центр держави спочатку знаходився в північній частині сучасного Дагестану, пізніше перемістився в пониззя Волги. Частина правлячої еліти прийняла юдаїзм. У політичній залежності від хазар якийсь час перебувала частина східнослов'янських племінних союзів.

Холоп – у Давній Русі – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак. Холопи – населення, що перебувало у повній власності князя. За „Руською Правдою”, холоп був скоріше об'єктом, ніж суб'єктом права: за вбивство холопа вбивця платив лише продажу, а не виру, яка платилася за вбивство вільної людини. Відповідальність за злочин, вчинений холопом, падала на його пана. Холопи – назва невільних людей у давній Русі, вживана поряд з назвою „челядь”. Холопами називали чоловіків, а жінок – рабами.

Хутір – окреме поселення однієї чи декількох родин, що виділялося з сільської громади для ведення власного господарства.

Ц

Цензура – державний нагляд, контроль за змістом публікацій друкованих видань, видовищ, театр, вистав, кінофільмів, радіо- і телевізійних передач тощо спеціально створеними

установами; недопущення чи обмеження поширення ідей, інформації, що вважаються невигідними, небажаними або шкідливими для суспільства, такими, що підривають політичні, соціально-економічні засади держави. Нібито скасована радянською владою в СРСР, але фактично до кінця його існування контролювала засоби масової інформації та ін. форми її поширення.

Цивілізація (лат. гідний, вихований) – форма існування живих істот, наділених розумом; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних здобутків суспільства; ступінь розвитку матеріальної й духовної культури, суспільного розвитку загалом; процес становлення громадянського суспільства; відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (антична, елліністична, афінська) . Термін запроваджений В.Мірабо (1757 р.) і використаний Д. Фергюсоном, а пізніше – Л.Морганом та Ф.Енгельсом у періодизації історії для позначення вищої, після дикості й варварства, епохи.

Ч

Чайка – бойовий човен запорозьких козаків з вітрилами та веслами у XVI–XVII ст. Завдовжки 18–20 м, завширшки 3–3,5 м, заввишки 3,5–4 м. Для надання більшої стійкості, забезпечення від затоплення та ворожих стріл під час бою до бортів із зовнішнього боку прив’язували ликом із липи або черешні снопи очерету, які поліпшували плавучість, пом’якшували удар під час абордажу.

Чинш – фіксована плата в грошовій або натуральній формі за користування земельним наділом.

Червона армія (повна назва Робітничо-селянська Червона армія – РСЧА, часом образно Червоне військо, Червона орда чи Армія труда) – загальновживана назва Збройних сил радянських республік: Росії (лютий 1918– червень 1919); військово- політичного союзу радянських республік (Росії, України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії) (червень 1919 – грудень 1922); Союзу Радянських Соціалістичних Республік (грудень 1922 – лютий 1946). Офіційним днем створення РСЧА вважають 23 лютого 1918 р.

Червоний терор – заходи насильства, які здійснювалися більшовиками проти широких соціальних груп, включаючи робітників та селян, що були оголошені

„класовими ворогами”, або звинувачувалися в „контрреволюційній” діяльності. Терор та насильство, включаючи масову конфіскацію (пограбуванння) приватної власності, арешти, розстріли, примусові роботи, відправлення на фронт, організацію голоду тощо, широко

застосовувалися у Радянській Росії під керівництвом В.І.Ульянова (Ленін) відразу ж після захоплення більшовиками влади восени 1917 р., тобто ще значно раніше до прийняття Декрету „про червоний террор” від 5 вересня 1918 р.

Четвірний союз (Четвертний союз) – військово-політичний блок Німецької імперії, Австро-Угорської імперії, Болгарського царства і Османської імперії, що протистояв країнам Антанти в Першій світовій війні 1914–1918 р.

Чорна рада – Козацька рада, в якій, крім старшини, брало участь велике число рядових козаків. Слово „чорна” виводиться від „чернь” – термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства. Найвідоміша Чорна рада відбулася 17-18 червня 1663 року біля Ніжина.

Чорний шлях – стародавній торговельний шлях, яким користувалися кримські татари для нападів на Правобережну та Західну Україну й на Польщу в XVI– XVII ст. Чорним названий від Чорного лісу, де переховувались татари. Чорний шлях

називали також шляхом ясиру. Ним перекопські татари гнали українське населення в ясир, до Кафи (Феодосії), де продавали далі. Напади перекопських татар почалися з того часу, коли Туреччина у 1474 р. захопила Крим (Перекоп) і посадила там свого васала Менґлі І Ґерая.

Чорносотенці – збірна назва для низки російських монархічних і ультранаціоналістичних організацій, що виникли після революції 1905 року в Російський імперії. Чорносотенці відстоювали самодержавство, всеросійську національну концепцію невизнання українців і білорусів як окремих народів і неподільність Російської імперії, поборювали демократичні і соціальні реформи та конституціоналізм.

Ш

Шарварок – додаткова (крім панщини) феодальна повинність в Україні XV– XVIII ст., праця на будівництві та ремонті шляхів, мостів, гребель, панських осель тощо.

Шовінізм – пропагування переваги одного народу (нації) над іншими народами (націям) й обґрунтування „права” на дискримінацію та пригнічення інших націй. Агресивна форма націоналізму, яка вирізняється гіперболізованим, войовничим патріотизмом у поєднанні з авторитаризмом і пропагандою ідей національної винятковості та військової переваги держави або нації в суспільно-політичній думці та масовій свідомості. Побутує під час війн, військових конфліктів, передвоєнних ситуацій та в атмосфері масової істерії.

Шлях із варяг у греки – це водний торговий шлях Давньоруської держави, який пов'язував купецькими відносинами Північну Русь з Південною, держави Прибалтики та Скандинавії з візантійськими торговими містами. Торговий шлях „Із варяг у греки" традиційний купецький шлях по річках, озерах і морях через відсутність доріг і великої кількості ворожих племен, які розбійниками нишпорили в пошуках здобичі. Сформувався до IX ст. завдяки походам Олега та Ігоря на Царгород і встановлення постійної торгівлі між грецькими і російськими купцями.

Шляхта – в деяких країнах Центральної Європи (Польщі, Литві та ін.) назва феодалів (відповідало дворянству).

Я

Ясир – бранці, захоплені татарами та турками під час розбійницьких нападів на українські землі.

11.РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. – К.: Літера ЛТД, 2018. – 256 с.
2. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. – К.: Літера ЛТД, 2019. – 274 с.
3. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. – Х.: Ранок, 2018. – 240 с.
4. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. – Х.: Ранок, 2019. – 288 с.
5. Бойко О. Історія України: Навч. пос. – К.: Академвидав, 2003. – 656 с.
6. Воронянський О.В. Історія України: Навч. пос. – Х.: Парус, 2007. – 544 с.
7. Ґудзь В.В. Історія України: Підручник. – К.: Слово, 2008. – 672 с.
8. Довідник з історії України /За ред. І.З. Підкова, Р.М. Шуст. – К.: Ґенеза, 2001. – 1136 с.

Допоміжна

9. Баран В.К., Даниленко В.М.Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.
10. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
11. Новітня історія України (1900-2000 рр.): Навч. пос. /Ред.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.М.Литвин та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
12. Рибак І.В. Історія України у проблемному викладі, в особах, термінах, назвах і поняттях: Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 199 с.
13. Світлична В. Історія України: Навч. пос. – К.: Каравела; Л.: Новий Світ-2000, Магнолія плюс, 2000. – 308 с.
14. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с. (Україна крізь віки. – Т. 15).
15. Історія України: Нове бачення. Навч. пос. /Під ред. В.А. Смолія. – К., 2000. – 463 с.
16. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до XXI ст. – Х.: Одіссей, 2001. – 479 с.
17. Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.). – К.: Альтернативи, 2000. –360 с. (Україна крізь віки. – Т. 14).
18. Новітня історія України (1900-2000 рр.): Навч. пос. /Ред.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.М.Литвин та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.

19. Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення: Навч. пос. – К.: Знання-Прес, 2004. – 390 с.
20. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. – Х.: Школа, 2008. – 608 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- Навчально-інформаційний портал ТДАТУ http://nip.tsatu.edu.ua
- Наукова бібліотека ТДАТУ http://www.tsatu.edu.ua/biblioteka/
- http://chitalka.info/ Студентська електронна бібліотека МАУП"Читалка". Безкоштовні електронні підручники он-лайн серії "Гуманітарні науки". Містить електронні книги з історії України, історії новітньої України (1991-2001)

- http://history.franko.lviv.ua/ Проект "Історія України", здійснений при підтримці Бюро Освітніх і Культурних програм США (ВЕСА) і адміністрований Радою Міжнародних досліджень і обмінів IREX. Книги в електронному вигляді: Наталія Яковенко "З найдавніших часів до кінця XVIII ст.", Ярослав Грицак "Формування модерної української нації XIX- XXст". та повнотекстова версія

- http://history.kiev.ua/ Сайт "Історія України" пропонує повнотекстові версії книг: Орест Субтельний "Історія України" (видання 1991 року), Ілько Борщак, Рене Мартель "Іван Мазепа" (видання 1931 року), Михайло Грушевський "Ілюстрована Історія України" (репринтне видання1913 року)та інші.
- http://www.history.org.ua/ Інститут історії України НАН України надає вільний доступ до повнотекстової версії Енциклопедії історії України, електронних публікацій документів і пам′яток, зокрема архівів Голодомору в Україні 1932–1933, ОУН і УПА. Сайт представляє е-версії періодичних видань, що видаються Інститутом, зокрема «Українського історичного журналу», «Краєзнавства»... Електронна бібліотека пропонує е-версії досліджень та монографій сучасних українських істориків, підручників та посібників.
- http://historical-club.org.ua/ Сайт «Всеукраїнський історичний портал» засновано 2011року групою студентів історичних факультетів. Сайт представляє онлайнові ресурси на різні історичні теми. Ресурси з історії України розподілені за окремими періодами у хронологічній послідовності. Сайт містить також е-видання з всесвітньої історії окремих держав. Є декілька розділів, створених для висвітлення Допоміжних історичних дисциплін (археології, міфології, етнології).

- http://www.haidamaka.org.ua Незалежний інформаційно-освітній ресурс студентів Києво-Могилянської академії. В розділі "Історія України" найбільш цікавими є теми "Походження слов'ян", "Козацька доба", "Історія українських етнічних земель".
- http://litopys.org.ua/index.html Електронна бібліотека давньої української літератури "Ізборник". Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації українського літопису, хроніки, житія, апокрифи, граматики, лексикони, історично-мемуарна проза, перекладні та поетичні твори, «Слово о полку Ігоревім» тощо.
- http://www.cossackdom.com На сайті "Козацтво 15-21 ст." створена електронна джерельна база дослідження історії українського та російського козацтва XV-XXI ст., персоналій, творчої спадщини видатних дослідників. Розділи містять унікальну підбірку матеріалів: статті, документи, огляди, монографії, рецензії, персоналії, енциклопедичні видання з історії козацтва.
- http://www.history.univ.kiev.ua/ Ресурс Історичного факультету КНУ ім. Т. Шевченка надає матеріали для навчального процесу, курси, лекції,наукові публікації викладачів та студентів факультету.
- http://www.ukrhistory.narod.ru Сайт "Українська історична бібліотека" (UKRAINIAN HISTORICAL LIBRARY) намагається спростувати міфи, існуючі в українській історії та пропонує: повнотекстові версії історичних документів, наукових статей, монографій з фонду бібліотеки.
- http://pidruchniki.ws/ Перша українська електронна бібліотека підручників – це найбільший ресурс українських навчальних посібників. Бібліотека пропонує у вільному доступі колекцію е-видань з історії України
- http://litopys.org.ua Електронна версія книги Серафіма Юшкова "Нариси з історії виникнення і початкового феодалізму в Київській Русі."
- http://www.nbuv.gov.ua/ - бібліотека ім. В.Вернадського
- http://lib-gw.univ.kiev.ua/ - бібліотека ім. Максимовича КНУ ім. Т.Шевченка
- http://www.filosof.com.ua/ - Інститут філософії ім Г.Сковороди
- http://www.inst-ukr.lviv.ua/ - Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича
- http://www.gilan.uar.net/nasu/hiuass.html -Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
- http://www.uaa.iatp.org.ua/ – На порталі Першої української академії архітектури представлено текстовий та ілюстративний матеріал з історії архітектури України доби тоталітаризму.
- http://www.trypillia.com – Сторінку присвячено трипільській культурі.

12. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Форми занять	**Наявне матеріально-технічне забезпечення**	**Необхідне матеріально-технічне забезпечення**
Лекція	власний або кафедральний ноутбук	проектор, інтерактивна дошка, фломастери до неї, приміщення з доступом до Інтернету
Практичне заняття		
Семінарське заняття	наочні та роздаткові матеріали	переносна дошка з відривними листами паперу, доступ до Інтернету
Лабораторне заняття		